

Maurice Heemels en Rob Dückers

GRAFSTIJLEN OP DE ROERMONDSE BEGRAAFPLAATS 'NABIJ KAPEL IN 'T ZAND' TUSSEN 1870 EN 1940

In zijn proefschrift *Die letzten Räume, Sterbe- und Bestattungskultur im Rheinland seit dem späten 18. Jahrhundert* stelt Wolfgang Stöcker dat Rijnlandse katholieken kozen voor neogotische grafmonumenten om zich te onderscheiden van andersgelovigen, in de eerste plaats van de protestantse Pruisen die sinds 1815 de lakens uitdeelden in het gebied:

Darüber hinaus ließ die Vielzahl gotischer Stelen, Kreuze, Fialen und Marienfiguren der rheinischen Friedhöfe eine Abkehr vom Klassizismus des protestantisch geprägten Preußen erkennen. Grabformen wie Urne, gebrochene Säule oder Sarkophage galten in bestimmten Kreisen als zu aufgeklärt oder gar heidnisch [...]. Somit erhielt die Grabmalgestaltung auf rheinischen Friedhöfen in der Zeit zwischen Kirchenstreit und Kulturkampf eine unterschwellig politischen Dimension.¹

De Pruisen vergrootten de staatsinvloed op het begrafeniswezen in het Rijnland enorm en zouden met hun voorkeur voor het neoclassicisme een 'Profanisierung der Grabmalkunst' op gang gebracht hebben.² Die *Profanisierung* stuitte de streng katholieke Rijnlandse journalist, politicus en voorvechter van de neogotiek August Reichensperger (1808-1895) tegen de borst. In artikelen en in het voor priesters bedoelde boek *Fingerzeige auf dem Gebiete der christlichen Kunst* (1854) trok hij van leer tegen het 'heidense' classicisme.³ Reichensperger was een invloedrijk man, die ook in katholiek Nederland niet onbekend was. Hij reisde veel en onderhield warme contacten met Nederlandse voorvechters van de neogotiek, zoals de broers Joseph en Paul Alberdingk Thijm.⁴ Ook hun zwager, de Roermondse bouwheer Pierre Cuypers kwam in contact met Reichensperger.⁵ Beide mannen huldigden dezelfde opvattingen over de aard en functie van de neogotiek.

- 1 W. Stöcker, *Die letzten Räume. Sterbe- und Bestattungskultur im Rheinland seit dem späten 18. Jahrhundert* (Keulen 2006) 228-229. Stöcker verwijst hierbij naar I. Zacher, 'Friedhofsanlagen und Grabmäler der kommunalen rheinischen Friedhöfe', in: E. Trier en W. Weyres, *Kunst des 19. Jahrhunderts im Rheinland*, Band 4, Plastik (Düsseldorf 1980) 431.
- 2 Zacher, *Friedhofsanlagen*, 431.
- 3 Stöcker, *Die letzten Räume*, 228-229.
- 4 Na het overlijden van Reichensperger besteedde historicus Paul Alberdingk Thijm (1827-1904) in het vooraanstaande katholieke blad *De Dietsche Warande en Belfort* uitgebreid en bewierokend aandacht aan diens leven en werk. Hij gaf aan dat hij en zijn broer tot Reichenspergers 'trouwe vrienden' hadden behoord: P. Alberdingk Thijm, 'August Reichensperger. Een volksgezind strijder, voor de waarheid in de kunst, voor recht en vrijheid op alle gebied', *De Dietsche Warande en Belfort* 1 (1900) 533-552. Dit blad was de opvolger van *De Dietsche Warande*, dat vanaf 1855 verscheen onder de hoofdredactie van Joseph Alberdingk Thijm (1820-1889) die de hoofdredactie in 1887 overdroeg aan zijn jongere broer Paul. Pierre Cuypers trouwde in 1858 met hun zus Antoinette (Nenny) Alberdingk Thijm.
- 5 A. van Leeuwen, *Pierre Cuypers. Architect 1827-1921* (Zwolle 2007) 17, 46 en 82.

Grafstijlen

Grafmonumenten hebben – wanneer ze meer zijn dan een eenvoudige plaatsmarkering, zoals een houten kruis – in onze streken voornamelijk een commemoratieve en representatieve functie. Wanneer ze geen deel uitmaakten van een collectief, zoals op een kloosterbegraafplaats of een militaire begraafplaats, werden ze veelal in meerdere of mindere mate individueel uitgewerkt. De overledene, maar wellicht vaker zijn of haar nabestaanden, konden in een grafmonument uitdrukking geven aan bepaalde politieke, religieuze en/of culturele overtuigingen, normen en waarden en een gevoel van sociale status, als reflectie van hun positie in de maatschappij of van een ideaalbeeld dat in werkelijkheid nooit was bereikt. In de literatuur over begraafplaatsen en begraven tijdens de negentiende en vroege twintigste eeuw in Noordwest-Europa wordt veelal verondersteld dat dat het geval was.⁶

Volgens de literatuur was er dus een relatie tussen de stijl van het grafmonument en de plek in de samenleving die het begraven individu zich zelf toedichtte of door zijn familie werd toegedicht. Afhankelijk van de sociale status, persoonlijke wensen en het beschikbare budget konden hoogst individuele en vaak imposante monumenten worden opgericht. Het is ook mogelijk dat een grafmonument werd uitgevoerd binnen een op dat moment geldende standaard die passend werd geacht voor een persoon van een bepaalde stand of uit een bepaalde sociale, culturele of religieuze groep. Er zijn dan meerdere monumenten te vinden die grotendeels volgens hetzelfde stramien waren opgezet.

De grafmonumenten op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' in Roermond vertonen een breed spectrum aan verschillende stijlenmerken. Voor de architecturale delen van een grafmonument vormde de bouwkunst de belangrijkste inspiratiebron. Er bestaat een grote affiniteit tussen bouwkunst, beeldhouwkunst en decoratieve kunsten enerzijds en voor grafmonumenten toegepaste kunststijlen anderzijds.

De stijlenmerken van de grafmonumenten lijken sterk op die in de architectuur of de beeldhouwkunst, of zijn aan de decoratieve kunsten ontleend, maar worden niet altijd even stijlzuiver toegepast. Vaak kan zelfs worden geconstateerd dat er

6 Zie o.a. U. Meyer-Woeller, *Grabmäler des 19. Jahrhunderts im Rheinland zwischen Identität, Anpassung und Individualität* (Bonn 1999) 48-49; R. Sörries, *Ruhe sanft. Kulturgeschichte des Friedhofs* (Kevelaer 2009) 177-179; R. Sörries e.a., *Grabkultur in Deutschland. Geschichte der Grabmäler* (Berlijn 2009) 97; N. Fischer en M. Herzog, *Nekropolis. Der Friedhof als Ort der Toten und der Lebenden* (Stuttgart 2005) 16; C. Denk en J. Ziesemer (red.), *Der Bürgerliche Tod. Städtische Bestattungskultur von der Aufklärung bis zum frühen 20. Jahrhundert* (Regensburg 2007); S. Ost, *Spaziergänge über den Trierer Hauptfriedhof* (Trier 2004) 29-31; L. Macgill, *A spectacle of the respectable? A case study: Keighley cemetery and memorialisation* (Saarbrücken 2009); M. Vovelle en R. Bertrand, *La ville des morts. Essai sur l'imaginaire urbain contemporain d'après les cimetières provençaux* (Parijs 1983) 44; Th. Kselman, *Death and the afterlife in modern France* (Princeton 1993) 184-185; S. Glover Lindsay, *Funerary arts and tomb cult. Living with the dead in France, 1750-1870* (Farnham 2012) 6.

invloeden zijn van twee of meer stijlen, waardoor er mengvormen ontstaan. Voor een groot deel van de monumenten is er sprake van een zeker conservatisme: er wordt lang(er) vastgehouden aan bepaalde voorkeuren in stijlen. Voor de relatief kleine provinciestad Roermond gold zeker ook wat in een recente publicatie over Haagse begraafplaatsen treffend werd verwoord: 'De vormgeving van de dood loopt achter bij die van het leven'.⁷ In tabel 1 zijn de 'grafstijlen' die voorkomen op de Roermondse begraafplaats en het aantal grafmonumenten per grafstijl weergegeven.⁸

Tabel 1. Grafstijlen en het aantal grafmonumenten per grafstijl op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'

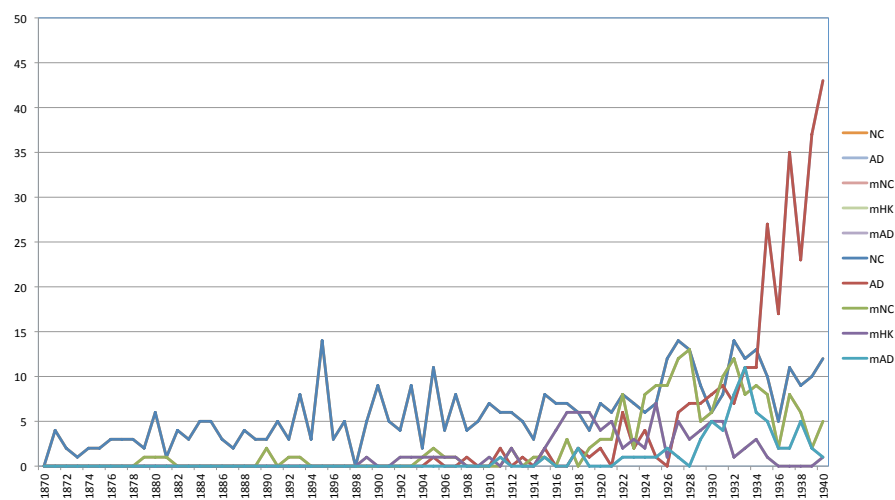
Grafstijl	Afkorting	Aantal grafmonumenten
Neoclassicistisch	NC	426
Art deco	AD	273
Mengvorm neoclassicistisch	mNC	169
Mengvorm Heimatkunst	mHK	88
Mengvorm art deco	mAD	65
Mengvorm	M	53
Eclectisch	EC	52
Neogotisch	NG	49
Neorenaissancistisch	NRE	40
Neobarok	NB	22
Heimatkunst	HK	22
Mengvorm neobarok	mNB	14
Mengvorm neogotisch	mNG	14
Art nouveau	AN	13
Neoromaans	NRO	12
Mengvorm art nouveau	mAN	5
Romantisch	ROM	5
Mengvorm neoromaans	mNRO	3
Mengvorm Nieuwe Zakelijkheid	mNZ	3
Mengvorm neorenaissancistisch	mNRE	2

7 H. Ambachtsheer, K. Stal en R. Hulsman, *Sta stil wandelaar. Cultuurdragers en monumenten op Haagse begraafplaatsen* (Den Haag 2014) 103. Zie ook: V. Billiet, *Het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet: In het kielzog van de traditie* (ongepubliceerde masterscriptie Gent 2009) 155-158.

8 De term 'grafstijl' is een verkorting van 'grafmonumentstijl', waarmee wordt aangegeven in welke stijl het grafmonument vervaardigd werd. Met 'stijl' wordt hier bedoeld op stijlenmerken zoals die in de architectuur en beeldhouwkunst kunnen worden onderscheiden. Voor de architecturale delen van een grafmonument vormde de bouwkunst veelal de belangrijkste inspiratiebron.

In dit artikel zullen eerst de op de Roermondse begraafplaats voorkomende grafstijlen worden beschreven. Elke grafstijl zal daarbij worden geïllustreerd met de beschrijving in detail van een graf uit de betreffende categorie. De grafstijlen worden besproken in de chronologische volgorde van hun voorkomen op de begraafplaats, hoewel ze gedurende de onderzoeksperiode – vaak letterlijk – naast elkaar verschenen en, met korte of langere tussenpozen, bleven voorkomen. Grafiek 1 laat de ontwikkeling van de vijf meest voorkomende grafstijlen op de begraafplaats zien.

Grafiek 1. Aantal nieuw opgerichte grafmonumenten per jaar in de vijf meest voorkomende grafstijlen op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' 1870-1940

In grafiek 1 is duidelijk te zien dat het neoclassicisme gedurende de hele periode 1870-1940 op de begraafplaats voorkwam. Onder de vijf meest voorkomende grafstijlen waren neoclassicistische grafmonumenten en grafmonumenten waarin die stijl overheerst (NC en mNC) tot 1899 als enige aanwezig op de begraafplaats, een constatering die de positie van het neoclassicisme als primaire negentiende-eeuwse grafstijl benadrukt. Tot 1918 'scoorde' de stijl vervolgens in vrijwel ieder jaar de hoogste aantallen. In dat jaar werd hij voor het eerst in aantal geëvenaard door grafmonumenten waarin de *Heimatkunst* overheerst (mHK), een stijl die haar beste jaren als grafstijl beleefde in de jaren 1920. Het neoclassicisme lijkt na de Eerste Wereldoorlog zijn tijd te hebben gehad; vanaf het begin van de jaren 1920

nam het aantal grafmonumenten waarin de stijl nog slechts als overheersend element aanwezig was (mNC) toe, een duidelijk teken dat de keuze voor zuiver neoclassicistische grafmonumenten geen vanzelfsprekendheid meer was.

De opvallendste groei, vanaf 1927, is die van de *art deco* als grafstijl. Deze stijl komt vanaf 1905 in kleine aantallen en met tussenpozen voor op de begraafplaats, maar schiet in de tweede helft van de jaren 1930 omhoog naar jaarlijkse aantallen die geen enkele andere grafstijl gedurende de onderzoeksperiode laat zien. Op de Roermondse begraafplaats werd tijdens het Interbellum het neoclassicisme afgelost door de *art deco* als meest in het oog springende grafstijl. We komen op de cijfermatige ontwikkeling van de grafstijlen later in dit artikel terug.

Verbanden

Volgend op de beschrijving van de grafstijlen zal worden onderzocht of de politieke dimensie in de keuze voor een grafstijl die Stöcker veronderstelt voor het Rijnland ook geldt voor de begraafplaats in Roermond. Gebruikten Roermondse in de periode 1870-1940 een bepaalde grafstijl om hun politieke, religieuze of culturele overtuiging tot uitdrukking te brengen, met andere woorden: zijn er politieke, religieuze of culturele verschillen merkbaar in de toepassing van grafstijlen? Is er op de begraafplaats sprake van aanwijsbare verbanden tussen de keuze voor een bepaalde grafstijl en de sociale positie van de begravenen? Om deze vragen te kunnen beantwoorden werd de ontwikkeling van de grafstijlen op de Roermondse begraafplaats zo gedetailleerd mogelijk geïnventariseerd en beschreven, en in een digitale kaart van de begraafplaats vastgelegd.⁹ Bij een onderzoek naar de ontwikkeling van grafstijlen op de begraafplaats moest worden uitgegaan van de situatie zoals die op het moment van inventarisatie in de periode tussen maart 2012 en maart 2013 werd aangetroffen, een 'beperking' die elders treffend als volgt werd verwoord:

So spiegeln die erhaltenen Grabmäler bis 1918 ein anderes Bild wieder, als es der ehemaligen Belegung entspricht, da hier fast nur die Grabmalkultur des Mittelstandes und der wohlhabenden Familien erhalten, diejenige der Unterschicht aber vollständig verloren gegangen ist.¹⁰

9 Het betreft een digitale (html-)kaart van de begraafplaats, waarin van ruim 1.300 grafmonumenten uit de periode 1870-1940 is aangegeven in welke stijl ze vormgegeven zijn. De kaart is vervaardigd door X-Cago Media Intelligence Solutions BV in Roermond. Een speciaal woord van dank gaat uit naar Koos Hussem, Dennis Verdonchot, Sander Hermanns en Djim Hussem.

10 B. Leisner e.a., *Der Hamburger Hauptfriedhof Ohlsdorf. Geschichte und Grabmäler Band 1* (Hamburg 1990)

Daarbij moet worden bedacht dat in Roermond een aanzienlijk deel van de begravenen, waartoe zeker de groep behoorde die in het citaat wordt betiteld als *Unterschicht*, geen of slechts een tijdelijk grafmonument in de vorm van een houten kruisje kreeg.

Grafmonumenten en hun stijlcategorieën

Hieronder zullen de categorieën worden besproken die gebruikt zijn om de grafmonumenten uit de periode 1870-1940 in stijlen in te delen, met ieder hun eigen stijlkenmerken.¹¹ Zeker in de eerste 40 jaar van deze periode werd veelal van neostijlen gebruikgemaakt; er is vaak sprake van een reprise van oude(re) stijlen die door de traditie een bepaalde autoriteit hebben verworven. Aangezien stijlen niet altijd even zuiver zijn toegepast, is discussie over de juistheid of geschiktheid van de gebruikte stijlterm of categorie mogelijk. Vergelijkbare studies zijn zeldzaam en vaak lijkt ook hier ruimte voor discussie rond de gebruikte terminologie of als typisch beschouwde stijlkenmerken te zijn.¹² Niettemin hopen we door een objectieve en heldere omschrijving van de door ons als kenmerkend beschouwde stijlkenmerken en het tonen van de nodige voorbeelden duidelijk te maken op grond van welke criteria wij de grafmonumenten op deze begraafplaats aan bepaalde categorieën hebben toegewezen.

De grafmonumenten uit de onderzoeksperiode zijn verdeeld in diverse stijlcategorieën. De neostijlen daaronder zijn, analoog aan andere kunstuitingen in deze tijd, historiserend van aard, met andere woorden: gaan terug op historische voorbeelden;¹³ andere stijlen zijn eigentijds. Aan de hand van een aantal voor de grafstijl kenmerkende elementen zal, aangevuld met relevante opmerkingen over de kunststijl in het algemeen, telkens een voorbeeld van een grafmonument in de betreffende stijl worden afgebeeld en beschreven.

66-68. Zie ook: A. Beckmann, *Mentalitätsgeschichtliche und ästhetische Untersuchungen der Grabmalplastik des Karlsruher Hauptfriedhofes* (Karlsruhe 2006) 247-248; Meyer-Woeller, *Grabmäler des 19. Jahrhunderts im Rheinland*, 5; J. Rymenams, 'De begraafplaats van Spaloumont. Het amfitheater van de necropool van Spa', *Tafofiel, elektronische nieuwsbrief van de vereniging Epitaaf vzw* 24 (maart 2015) 11 (zie ook: www.epitaaf.org) en A. Depestel, *De gemeentelijke begraafplaats aan de Gasthuisstraat te Temse* (ongepubliceerde licentiaatsscriptie, Gent 2006) 62. Zie bijlage 1 voor een verantwoording van de inventarisatie van grafstijlen op de begraafplaats.

11 Voor een uitleg over gebruikte kunst- en bouwhistorische termen: zie bijlage 2.

12 Dit geldt onder meer voor I. Schild en E. Janssen, *Der Aachener Ostfriedhof* [Aachener Beiträge für Baugeschichte und Heimatkunst Band 7] (Aken 1991).

13 Meyer-Woeller, *Grabmäler des 19. Jahrhunderts im Rheinland*, 69.

Neoromaans

De neoromaanse stijl, zoals we die op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' aantreffen, is niet zozeer gebaseerd op de Franse romaanse stijlen uit de elfde en twaalfde eeuw, maar vertoont meer invloeden vanuit het Rijnland, met name Keulen.¹⁴ Ook het belangrijkste (deels) romaanse monument van Roermond, de Munsterkerk, is door Keulse kerken geïnspireerd. Met name de bladkapitelen en sierlijsten die we in sommige grafmonumenten aantreffen, lijken in vormgeving sterk op de in de Munsterkerk aanwezige voorbeelden. Er wordt veelal gebruikgemaakt van rondbogen en driepassen. Andere decoratiemotieven, vooral in de smeedijzeren hekwerken, doen denken aan initiaaldecoraties in Romaanse handschriften en het filigraanwerk op liturgisch vaatwerk en reliekschrijnen uit Noordwest-Europa uit het eind van de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw.

Graf Steffens (1899)

Op 3 oktober 1899 overleed J.A.L.F. Steffens, oud-inspecteur der posterijen in Noord-Holland en Utrecht en oud-directeur van het postkantoor in Roermond. Hij was een zoon van de laatste rentmeester van kasteel Huis Meerlo en zat tussen 1885 en 1899 in de Roermondse gemeenteraad. De laatste jaren van zijn leven had hij toenemende hinder ondervonden van 'den last der jaren'. Bij zijn overlijden liet hij 'een belangrijk legaat voor de armen der stad' na.¹⁵ Steffens werd begraven aan de hoofdallee van de begraafplaats, vlakbij de grafkapel van de familie Stoltzenberg-Bolsius. Korte tijd later, we weten niet precies wanneer, meldde een zekere notaris De Bruyn zich bij het 'atelier voor kerkelijke kunst J. Thissen'. Joseph Thissen (1840-1920), een leerling van Pierre Cuypers, runde vanaf 1883 een bedrijf aan de Neerstraat, waar naast kerkelijke kunst onder meer ook grafmonumenten werden gemaakt. Daarbij werd naar alle waarschijnlijkheid gebruikgemaakt van Duitse *Musterbücher*.¹⁶ De Bruyn verzocht Thissen voor het graf van Steffens een monument met ijzeren hek te vervaardigen. Thissen maakte een tekening die kennelijk de goedkeuring van de notaris kon wegdragen en nam de klus vervolgens aan voor de som van fl. 450,-. Afgesproken werd dat het hek zou worden gemaakt door meestersmid Peeters uit de Swalmerstraat en dat de notaris aan hem nog fl. 50,- zou betalen 'voor meerdere versiering van het hek'.

14 Jos Pouls heeft recentelijk gewezen op de 'grensoverschrijdende geschiedenis' van de architectuur van Limburg, een typering die in het verlengde daarvan ook geldt voor de ontwikkeling van grafstijlen. Zie: J. Pouls, 'Architectuur, een verkenning', in: P. Tummers e.a. (red.), *Limburg. Een geschiedenis. Deel 3 vanaf 1800* (Maastricht 2015) 197.

15 GAR, *Handelingen der gemeenteraad 1899*, 153.

16 Een van de *Musterbücher* (modelboeken) van het atelier Thissen is in het bezit van auteur Heemels 2015²

Graf Steffens (1899).

Thissen bestelde blauwe steen bij de Roermondse steenhoudersfirma Joseph Stienon. Op dat moment werd dit bedrijf in de Voorstad St.-Jacob geleid door Josephs kleinzoon Georges (1874-1930).¹⁷ De firma Stienon was gedurende de onderzoeksperiode verantwoordelijk voor de vervaardiging van een groot aantal grafmonumenten op de Roermondse begraafplaats. Het werk aan het grafmonument Steffens werd in mei 1900 afgerond.¹⁸ Het ontwerpen en maken van een grafmonument was in dit geval dus een volledig Roermondse aangelegenheid. Het was geen geheim dat vaklui in Roermond in staat waren tot het maken van fraaie grafmonumenten. Zo lezen we in de *Maas en Roerbode* van 23 augustus 1894: 'Het geheel vormt een fraai geheel en levert het bewijs, dat in het atelier van de heer Jos. Stienon de sierlijkste grafmonumenten kunnen vervaardigd worden. Wij raden allen aan, die Reuver bezoeken, een

¹⁷ J. Vaessen, *Dood maar niet vergeten. Graven en grafkelders op 'd'n Aje Kirkhaof' in Roermond* (Roermond 2015²) 186-187.

¹⁸ Gemeente Archief Roermond (hierna GAR), afdeling IV nr. 5, Archief van het atelier voor kerkelijke kunst Thissen te Roermond, inv.nr. 219: Register van bestellingen, 1897-1905. Zie ook: M.R. van Hövell tot Westerfliet, 'Atelier Prof. Joseph M.H. Thissen (1883-1920). Een belangrijk, maar weinig bekend beeldhouwatelier in Roermond', *De Maasgouw* 120/2 (2001) 46-55.

bezoek te brengen aan de begraafplaats aldaar, om zich te overtuigen wat onze Roermondsche kunstenaars kunnen daarstellen'. De stad had in deze tijd een grote reputatie als centrum van kerkelijke kunst en kunstnijverheid.

Het grafmonument Steffens, bestaat uit een vierkanten stenen bewerkte kolom van circa 300 centimeter hoog en een gietijzeren omheining die de grootte van het graf markeert, meet ongeveer 100 centimeter op het breedste punt. De kolom aan het hoofdeind is uitgevoerd als een kapelachtige structuur, die doet denken aan laatmiddeleeuwse *montjoies* of wegmarkeringen, al is de vormgeving vooral neoromaans. Deze kolom is opgebouwd uit een tweeledige, verjongende sokkelzone, een vierkant middendeel waar in drie zijden halfronde blinde boogvelden zijn uitgespaard (behalve aan de achterzijde). Deze zijn omzoomd met geschubde dagkanten. Op de hoeken zijn geprofileerde zuiltjes uitgehouden, met een basement- en kapiteelaanduiding. Het middendeel is bekroond met een zadeldak, met een ronde nok waarop aan de voorzijde een bloem als decoratie is uitgehouden. Onder het zadeldak bevindt zich een daklijst, die bestaat uit twee ronde lijsten waaruit telkens langwerpige sleuven zijn uitgespaard, zodat het effect van een uiteen getrokken dambordpatroon ontstaat. Deze lijsten eindigen in bladvormen. Midden in het zadeldak kraagt een vierkant sokkeldeel uit, waarop zich een Latijns kruis met romboïde (in de vorm van een scheefhoekig parallellogram) afwerking van de kruisarmen bevindt. Dit kruis is versierd met een IHS-monogram.

Het monument, dat gezien de nog deels aanwezige maar afbladderende verflagen oorspronkelijk in een mergelkleur gesausd was, bevat in het boogveld aan de voorzijde een inscriptie. Deze luidt: 'Hier rust de weledelgeboren heer Joseph Adolf Lodewijk Frans Steffens, oud Inspecteur der Posterijen. Geb. te Horst 22 nov 1821, Overleden te Roermond 3 oct 1899 R.I.P.' Boven deze inscriptie, nog binnen het boogveld, vinden we een wapenschild, waarschijnlijk het familiewapen van de overledene, getopt door een helm met dekkleed en wrong met vleugels en een bloem als helmteken. Het schild is gedeeld en bevat dexter (heraldisch rechts; vanuit het schild gezien dus voor de toeschouwer links) een keper met twee bloemen erboven en een eronder en sinister (heraldisch links; vanuit het schild gezien dus voor de toeschouwer rechts) twee balken met boven de bovenste balk een dierenhoofd, dat lastig te identificeren is. Dit wapen is nooit in kleur uitgevoerd, derhalve valt over de kleuren niets te zeggen.

Buiten het boogveld aan de voorzijde bevinden zich nog drie medaillons. Het bovenste toont het Chi-Rho-monogram, de twee anderen wapenschildjes met posthoorns, waarvan één met pijlen doorkruist. Het zijn waarschijnlijk verwijzingen naar het vroegere beroep van Steffens.

Lithografie van J.A.L.F. (Adolph) Steffens gemaakt door P. Blommers naar een portret door C. Last (1865),
Centraal archief Utrecht, catalogusnummer 106538.

De rondboogvelden, de gebruikte bladvormen in de daklijsten, de gestileerde bloem in de nok en vooral het verbreedde dambordpatroon van de daklijsten laten duidelijke laatromaanse invloeden zien. De zuiltjes lijken een vrije interpretatie van de zuilvormen die we ook in de Roermondse Munsterkerk tegenkomen en de daklijsten met het verbreedde dambordpatroon zijn zelfs letterlijk in deze kerk te vinden, onder meer in het interieur in de absidiolen (nevenabsissen) van de gaanderijen, die uitkragen in de transepten.

Neoclassicistisch

In de negentiende eeuw werden contemporaine denkbeelden uitgewerkt in neoklassieke architectuur, waarbij historische stijlen werden aangepast.¹⁹ Tot het neoclassicisme worden vooral grafmonumenten gerekend met elementen die aan de klassieke Oudheid zijn ontleend (met name tombes, sarcofagen, stèles en altaarvormen), dan wel gedecoreerd zijn met motieven daaruit. Dit kan zowel om figuratieve motieven gaan (urnen, zuilen, obeliskken, klassieke treurende figuren)

¹⁹ H. Honour en J. Fleming, *Algemene kunstgeschiedenis* (Amsterdam 2009¹⁴) 662.

als om decoratieve elementen (klassieke kapiteelvormen, meanderpatronen, tand- of eierlijsten). De grafmonumenten zijn veelal gehouwen uit zandsteen of arduin, maar de stijl is ook gebruikt in smeedijzeren hekwerken. De tekst op het grafmonument wordt in een klassieke Romeinse schreeffletter uitgevoerd.

Graf Willemsen (1882)

Op 2 januari 1920 werd P.H. (Hubert) Willemsen (1840-1919), vroom katholiek, koopman in manufacturen, lid van de katholieke kiesvereniging en wethouder van Roermond tussen 1894 en 1919, in dit graf begraven. Willemsen was wethouder in een periode waarin de Roermondse politiek volledig werd gedomineerd door de katholieke partij. Hij was ongehuwd.

Opvallend aan het materiaalgebruik van dit stenen grafmonument is dat de natuursteen waaruit het is opgetrokken veel insluitingen van kwarts bevat, hetgeen de steen – vooral op een zonnige dag – doet sprankelen met kleine lichtreflecties. Het monument meet circa 300 bij 315 centimeter, op het hoogste respectievelijk breedste punt. De architecturale opbouw van het graf beschrijft van beneden naar boven een sokkelzone, verspringend met paviljoentjes aan de zijkanten met boogsegmenten als bekroningen. Het middendeel is als nis opgevat, begrensd door twee zuilen met een blokvormige dekplaat als kapiteel. Het dak wordt gemarkeerd door een latei met inscriptie, die uitkraagt en verspringt. Dit wordt getopt door een driehoekig timpaan met eierlijst, dat in de diepte de vorm van de latei volgt. Het monument bevat een aantal inscripties. Op de sokkelzone in het midden de tekst 'Ik ben de verrijzenis en het leven en die in mij geloofd zal eeuwig leven, ook als hij sterft'. Op de latei staat geschreven 'Rustplaats der familie Willemsen', en op het timpaan het Chi-Rho-monogram (de afkorting van de Griekse naam van Christus), vergezeld van de Alpha en de Omega, aanduiding van het begin en het eind.

Centraal in de nis staat een manshoge sculptuur, uitgevoerd als Galvanoplastiek (zie hieronder) en staand op een dunne grondplaat, voorstellend de verrezen Christus, blootsvoets en gekleed in een lang gewaad. Zijn rechterhand is opgeheven in een zegenend gebaar, met zijn linkerhand en -arm omarmt hij het kruis. Opmerkelijk is dat de stigmata afwezig zijn. Het monument doet in zijn opbouw denken aan een tempel uit de Oudheid, voornamelijk vanwege het bekronende timpaan en de decoratieve eierlijst die daarop is aangebracht, alsook vanwege de aan Dorische zuilen herinnerende halfronde kolommen met dekplaat, die de nis begrenzen. Het klassiek ogende Christusbeeld en de ranke, eenvoudige en goed geproportioneerde kruisvorm kunnen eveneens als kenmerkend worden beschouwd.

Graf Willemsen (1882).

Het Christusbeeld op het familiegraf Willemsen werd geleverd door een bedrijf in het Duitse Geislingen an der Steige, dat zich had gespecialiseerd in grafbeelden volgens de in die tijd nieuwe Galvanotechniek en een ruim afzetgebied had.²⁰

Door beelden met een dunne bronzen buitenwand op te vullen met gips werd het mogelijk op grote schaal dit soort (graf)beelden te vervaardigen. De modellen voor deze beelden werden gemaakt door gerenommeerde beeldhouwers. De Berlijnse beeldhouwer Heinrich Pohlmann (1839-1917) zou in zijn eentje al 30 van dit soort modellen hebben geleverd. Wie verantwoordelijk was voor de stenen, naar een tempel uit de Oudheid verwijzende opbouw van het grafmonument kon niet worden achterhaald.

Neogotisch

De neogotische bouwkunst werd door haar architecten nadrukkelijk gepresenteerd als 'christelijke architectuur'.²¹ Door onder meer het optreden van haar Ne-

20 Beckmann, *Mentalitätsgeschichtliche und ästhetische Untersuchungen der Grabmalplastik des Karlsruher Hauptfriedhofes*, 150-152.

21 Honour en Fleming, *Algemene kunstgeschiedenis*, 663-665.

derlandse representant Pierre Cuypers raakte de stijl in Noordwest-Europa vooral geassocieerd met het rooms-katholicisme.²² Tot de neogotiek worden die grafmonumenten gerekend die een duidelijk aan de gotiek ontleende vormtaal laten zien, zoals spitsboogmotieven, traceerwerk zoals we dat van gotische vensters kennen, en steunberen. Teksten zijn vaak in een negentiende-eeuwse interpretatie van het gotisch schrift (*littera textualis*) uitgehouwen en aangebracht op dieper liggende tekstvelden. Als decoratief element gebruikt men geregeld drie- en vierpassen, hetzij samengesteld uit rondboogelementen (zoals ook in het neoromaans), hetzij met gebruikmaking van spitsboogelementen. Het gebruikte materiaal is veelal mergel, of gietijzer in het geval van gegoten grafkruisen en smeedijzer bij hekwerken.

Graf Moonen (1877)

Stephanus Moonen (1796-1877) was plebaandeken van Roermond tussen 1842 en 1877, het jaar waarin hij overleed. Hij was proost van het Kathedraal Kapittel en Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.²³ Hij werd begraven op een van de hoeken grenzend aan de – bij de eerste uitbreiding van de begraafplaats geplande en 30 jaar later, in 1887 gebouwde – Bisschoppenkapel.

Op een bakstenen basement van 150 x 150 cm staat een vierzijdige stenen kolom, op de vier hoeken gestut door vier steunberen en onderaan voorzien van een plint- en dorpelzone. Deze kolom is middels een uitstekende plint onderverdeeld in een midden- en een benedendeel. De steunberen, die middels lessenaardakjes eveneens zijn onderverdeeld, hebben in hun bovenste zone een versiering met gotische nisjes. Op deze rechthoekige kolom bevindt zich een bekroning in de vorm van een zadeldak met aan de voor- en achterzijde geprofileerde lijsten met hogels, bezet met rozetten, en een lelieachtige bekroning. Uit het dak rijst een vierkante kolom omhoog met daarboven een achthoekig voetstuk voor het topkruis, dat na een geprofileerde lijst opgaat in de kruisvoet, die net als de kruisbalken onder een hoek van 45 graden geplaatst staat.

Het monument bevat naast ornamentele decoratie ook figuratief beeldhouwwerk; in de voorzijde van de dakvormige bekroning zien we een uitgehouwen vijfpas, waarbinnen een figuur met een lam op de schouders en een herdershoed: Christus als Goede Herder, een verwijzing naar zowel het pastorale ambt van de overledene als Christus' ontferming over iedere gelovige, ook na de dood. Christus omklemt met zijn linkerhand de linkerpoot van het lam (vanuit het beeld gezien).

22 Van Leeuwen, Pierre Cuypers en H. Berens (red.), P.J.H. Cuypers (1827-1921). *Het complete werk* (Rotterdam 2007).

23 Vaessen, *Dood maar niet vergeten*, 157-158.

Graf Moonen (1877).

De vijfpaas is tenslotte nog omgeven door drie blinde cirkelvormen binnen de driehoek van het gevelvlak van de dakbekroning. Ook het hart van het topkruis, in vierpasvorm, is verder gedecoreerd met een afbeelding van een kelk en een hostie, symbool voor het Misoffer, opnieuw een verwijzing naar het ambt van de overledene.

Op het middendeel van de kolom bevindt zich een uitvoerige inscriptie, uitgevoerd in een negentiende-eeuwse variant van de laatmiddeleeuwse gotische *textura*. Op het benedendeel staat aangegeven dat het monument uit dankbaarheid in opdracht van oud-parochianen van de begravene zou zijn vervaardigd, met daaronder een aantal vreemde, beitelvormige inkepingen, alle van gelijke breedte. In het verleden is wel gesuggereerd dat dit mogelijk een vorm van relikwievorming zou zijn, waarbij mensen gruis van het monument als relikwie meenamen.²⁴ Dit lijkt echter onwaarschijnlijk. Een logischer scenario zou zijn dat men de korte inscriptie in het benedendeel heeft willen aanpassen, maar dat uiteindelijk niet op die manier heeft uitgevoerd. Bewijs voor deze stelling is te

24 Ibidem.

vinden in de boorgaten in de hoeken van het benedendeel, die suggereren dat er vroeger een plaat op dit benedendeel was gemonteerd, die waarschijnlijk een andere inscriptie droeg.

Het monument gaat in stijl duidelijk terug op de constructie en vormentaal van de gotische architectuur uit de late Middeleeuwen, met typische elementen als hogels, spitsbogen, vier- en vijfpassen, steunberen, etcetera. De vormgeving van dit monument is in zijn geheel opgezet in deze gotische vormentaal en mag dus met recht 'neogotisch' worden genoemd.

Neorenaissancistisch

De neorenaissance wordt veelal aangetroffen in gietijzeren grafkruisen en is daar met name herkenbaar aan de balusterachtige ornamentiek die in de Renaissance erg populair was en bij grafkruisen wordt gebruikt ter vulling van de kruisbalken. Wanneer neorenaissance in de stenen grafmonumenten is toegepast, zien we veelal tombevormen zoals bij Florentijnse grafmonumenten, al dan niet voorzien van grotesken of balustermotieven. Wanneer we enkel klassiek georiënteerde motieven tegenkwamen, rekenden we een dergelijk monument tot het neoclassicisme, ondanks het feit dat de Renaissance als periode van herwaardering van klassieke motieven deze ook kende.

Graf Nizet (1907)

In 1907 overleed P.H. (Petronella) Nizet-Nanson, de echtgenote van koopman en handelaar in manufacturen en koloniale waren J.A.H. Nizet. Het graf in neorenaissancestijl werd vervaardigd door de Roermondse beeldhouwer Jean Geelen (1852-1926). Geelen was een leerling van Pierre Cuypers en had, na in de werkplaatsen van de firma Cuypers-Stoltzenberg werkzaam te zijn geweest, een eigen bedrijf aan de Kapellerlaan. Hij werkte vaak samen met zijn zwager, de Roermondse kunstschilder Theo Cox, en maakte op bestelling ook onderdelen voor kermisattracties, zoals gondels, paardjes en complete voorfronten. Geelens grootste werk is het vijf meter hoge Heilig Hartbeeld op de torenspits van de Eindhovense Paterskerk. Op de Roermondse begraafplaats maakte hij ook het opvallende graf van zoeaaf Küppers.²⁵

Dit grafmonument, opgetrokken uit zandsteen en mergel, meet circa 240 x 350 cm op het hoogste respectievelijk breedste punt. Beeldhouwer Geelen heeft het monument links op de sokkelzone gesigneerd. Het monument bestaat uit een driedelige, verjongende sokkelzone (met een eierlijst in het bovenste deel),

25 Ibidem, 178-179 en 81.

Graf Nizet (1907).

met daarop een tombe in neorenaissancestijl (vlak aan de achterzijde) getopt met een ensemble van sculpturen. Op de tombe bevindt zich een marmeren plaat met het opschrift 'Rustplaats Familie J. Nizet'. Het schrift dat voor deze inscriptie is gebruikt, is een zeer vrije interpretatie van de gotische *littera textualis*.

De kuipvormige tombe bevat aan weerszijden gestileerde leeuwenpoten, aan de voorzijde uitlopend in acanthusvorm. Aan de zijkanten van de tombe zijn twee papaverkransen zichtbaar, een verwijzing naar de eeuwige slaap. Rond de marmeren plaat met inscriptie is rolwerk zichtbaar; de plaat is getopt met een liggend kruis en twee palmtakken, en tussen het rolwerk hangen rozen omlaag. Op een grondje boven de tombe vinden we een ensemble van drie sculpturen, die een op een baar liggende stervende vrouw, een geknielde en gesluierte verzorgster en een staande engel met weelderige haarlokken voorstellen. Hier is – in tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht – niet de rouw om de dode, maar eerder het moment van overlijden uitgebeeld. De engel reikt met zijn linkerhand naar het hoofd van de stervende en wijst met zijn rechterhand naar de hemel, om de stervende, die met haar op de borst rustende rechterhand een kruis omklemt, hoop te bieden. De knielende gesluierte vrouw lijkt de engel niet te bemerken; met een doek, die

ze zojuist heeft bevochtigd in de kom die vóór haar naast de baar staat, reikt ze naar het hoofd van de stervende om het te deppen en verkoeling te bieden. De stervende heeft zojuist, gesterkt door de engel, haar ogen in berusting gesloten.

Het monument bevindt zich boven een grafkelder, gedekt met een betegeling rond een metalen toegangsdeur met decoratief hangwerk. Elf stenen zuiltjes, circa 85 cm hoog en verbonden met kettingen, markeren de omvang van de kelder. Twee losse grafdozen zijn eveneens beeldbepalende elementen van dit graf.

De kuipvormige tombe met gestileerde leeuwenpoten, het rolwerk rond de marmeren plaat met inscriptie en de klassiek aandoende eierlijst en papaverkransen lijken terug te grijpen op grafmonumenten, zoals we die in bijvoorbeeld Florentijnse kerken uit de Renaissance tegenkomen – te denken valt bijvoorbeeld aan de wandmonumenten in de Santa Croce te Florence.

Neobarok

Op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' zijn slechts enkele monumenten aangetroffen die zuiver geïnspireerd lijken te zijn op de barok. Het betreft grafmonumenten die opvallen door hetzij zwenkende vormen in hun bekroning, hetzij barok vormgegeven beeldhouwde ensembles die tamelijk achttiende-eeuws aandoen, hoewel het monument beduidend jonger van datum is.

Graf Puts (1929)

Henricus Johannes Puts overleed op 24 maart 1929 op 71-jarige leeftijd. Tijdens zijn werkzame leven was hij schrijnwerker geweest, laatst woonachtig aan de Dr. Leursstraat. Met zijn echtgenote Cornelia Spee (1858-1939) had hij onder anderen twee zonen die beeldhouwer werden. Het is niet onmogelijk dat zij het grafmonument voor hun vader hebben gemaakt.

Het stenen grafmonument, met een breedte van 100 cm en een huidige hoogte van 200 cm, bestaat uit een rechthoekige sokkelzone, waarboven een deel met een nis. Deze nis wordt aan de beide zijkanten omlijst door samengedrukte voluutvormen en is aan de bovenzijde golvend afgesloten. Binnen in de nis wordt de vorm van die omlijsting als profilering herhaald. De nis bevat een – zwaar beschadigde – afbeelding van de Pieta, het moment waarop Maria haar dode Zoon, die op haar schoot is gelegd, voor het laatst kan vasthouden alvorens hij wordt begraven, een thema dat natuurlijk uitermate passend is voor een katholiek grafmonument. Hier ligt het dode lichaam van Christus inderdaad in de schoot van zijn treurende moeder. Aan de linkerzijde steunt het lichaam tegen de zijkant van de nis; de rechterarm van Christus hangt van zijn lichaam af, om te benadrukken dat dit lichaam, dat geen enkele spierkracht meer heeft, een dood lichaam is.

Graf Puts (1929).

Jammer genoeg is vanwege de beschadiging van het beeld een groot deel van de details – en daarmee de zeggingskracht – verloren gegaan. Het monument was oorspronkelijk nog voorzien van een topkruis, blijkens de schade bovenop het nisvormige deel. Dit topkruis is echter verloren gegaan. In de middenzone vinden we het – helaas slecht leesbare – opschrift van dit grafmonument: ‘Henricus Puts, echtgenoot van Cornelia Spee, Geb. .... Te Leende, ... (overleden?) 24 maart 1929 te Roermond [...] overleden 5 okt. 1939 te Reuver’.

Dit stenen graf behoort tot een zeer selecte groep grafmonumenten op deze begraafplaats die geïnspireerd zijn op barokke vormtaal. Dit blijkt voornamelijk uit het midden- en bovendeel van dit monument, waar met name de nis rond de Pietà typische barokvormen vertoont, zoals de samengeperste voluten aan de zijkant en de ondulerende afsluiting bovenaan. Ook het herhalen van deze omlijsting als profiel binnen in de nis is typerend. Tenslotte vertoont ook de afbeelding van de Pietà barokke tendensen in draperie en vormgeving, al zijn deze een stuk moeilijker leesbaar vanwege de slechte conditie waarin het beeld verkeert.

Heimatkunst

Heimatkunst is een leenterm uit de literatuurgeschiedenis en derhalve lastig toe- pasbaar als stijl; het begrip zoals het hier wordt gebruikt, is ontleend aan het werk van Schild en Janssen.²⁶ Heimatkunst, zoals die op deze begraafplaats is opgevat, kenmerkt zich door een rustieke, sterk naturalistische vormgeving, met elementen als een boomkruis, waarbij de takken nog duidelijk zichtbaar zijn, en een rustiek vormgegeven monument, schijnbaar bestaande uit een opeenstapeling van ruw in vorm gehakte steen, eenvoudig in de mortel gezet. Met name het kruis in deze stijl is verwant aan de rustieke stijl die aan het einde van de negentiende eeuw populair was in de vormgeving van tuinmeubilair voor parken en landgoederen.²⁷ De vormen kunnen zowel vierkant of rechthoekig als meerhoekig zijn; de diverse stenen sluiten in vorm op elkaar aan. Het monument is echter uit één stuk steen gehouwen en niet, zoals wordt gesuggereerd, uit losse stenen opgebouwd.

Graf Lockum-Van Bun (1884)

J.J.H. (Joannes) Lockum (1820-1884) exploiteerde samen met zijn broer een snelpersdrukkerij, boekbinderij en -handel aan de Steenweg, die onder meer Het Nieuwsblad van Roermond uitgaf. Ook handelden de broers in optische voorwerpen en snuisterijen en waren ze gespecialiseerd in brillen.²⁸ Joannes was de eerste die in 1884 werd begraven in de kelder onder het grafmonument.

Dit zandstenen grafmonument, met een plint van natuursteen, meet circa 315 cm in hoogte. Op een rechte sokkelzone met rusticaverband volgt een aan beide zijden ingesnoerd en met een segmentboog afgesloten middendeel, eveneens in rustica. Sokkel en middendeel worden verbonden door geprofileerde lijsten, die glad zijn afgewerkt. Boven het middendeel verrijst, op een ronde sokkel in kleine rustica met daarboven een glad afgewerkte en geprofileerde lijst, een takkenkruis. Dit kruis is vormgegeven als ware het een natuurlijk gegroeid kruis, bestaand uit twee gekruiste en afgezaagde stammen, waar de zijtakken eveneens van zijn afgesnoeid. Op het middendeel bevindt zich een plaat, die de vorm van het middendeel volgt en de volgende tekst draagt: ‘RUSTPLAATS van de familie LOCKUM-VAN BUN R.I.P.’.

Het graf is omzoomd met een ijzeren hekwerk, getopt met Franse lelies en driepaskruisen op de vier hoeken met meeldraadversieringen halverwege de lengte en breedte van het hekwerk. Hierbinnen bevindt zich een betegelde vloer, in een dambordpatroon van grijsblauwe en witte tegels, met daarin een metalen toegangsplaat en ontluchtingspijp.

²⁶ Schild en Janssen, *Der Aachener Ostfriedhof*, 96-97.

²⁷ Ambachtsheer, Stal en Hulsman, *Sta stil wandelaar*, 98.

²⁸ Vaessen, *Dood maar niet vergeten*, 204.

Graf Lockum-Van Bun (1884).

Het grafmonument bevat diverse kenmerken die typerend zijn voor de *Heimatkunst*, zoals de rusticaverbanden (onregelmatig in de sokkel, regelmatig in het middendeel en de sokkelzone van het takkenkruis) en het schijnbaar uit een boomstam gegroeide takkenkruis.

Art deco

Veel bewaard gebleven grafmonumenten vertonen een *art deco*-vormgeving, een stijl waarvan de naam ontleend is aan de Parijse tentoonstelling voor toegepaste kunst in 1925. Typische kenmerken in deze categorie vormen een hang naar geometrie, te zien in de naar voren en naar achteren verspringende, veelal rechthoekige vlakken en volumes – maar ook halfronde vormen komen voor – die soms door lijsten in een hoek van 90 graden ten opzichte van de basisvorm worden gebroken. Vaak is er sprake van strenge symmetrie, een ander maal verspringen de vormen juist asymmetrisch ten opzichte van elkaar. Het geheel doet sterk denken aan New Yorkse wolvenkrabbers uit het Interbellum.²⁹

29 Honour en Fleming, *Algemene kunstgeschiedenis*, 830.

Graf Straus (1937).

Graf Straus (1937)

In de zomer van 1937 overleed L.H. Straus die samen met zijn vrouw C. Bremmers had gewoond aan de Kapellerlaan. Hun in 1890 geboren zoon Henricus Hubertus zou samen met zijn vrouw L.F. van Mierlo in 1916 het aannemingsbedrijf Straus-Van Mierlo oprichten. Het grafmonument is vervaardigd in de werkplaats van de firma Latiers en Zn te Roermond. H. Latiers werkte aan het begin van de twintigste eeuw bij de Roermondse steenhouwerij Stienon, maar was later, in ieder geval vanaf het begin van de jaren 1930, zelfstandig werkzaam in de stad. Getuige het grote aantal nog aanwezige grafplaatjes met zijn firmanaam waren Latiers' grafmonumenten veelgevraagd. De firma adverteerde zeer regelmatig in regionale kranten en lijkt de lokale markt voor grafmonumenten lange tijd gedomineerd te hebben.³⁰

Het grafmonument bestaat uit marmer en zandsteen en is 98 cm hoog en circa 200 cm breed. De marmeren sokkel is vormgegeven als een rechthoekig blok, bekroond met een doosvorm met dekplaat, met een achterplaat in de vorm van een kruis op een sokkel, met twee verticale en twee horizontale marmeren banden, uit-

30 Zie o.a. *De Nieuwe Koerier* 04-07-1912 en 23-05-1931.

kragend, met daarvoor geplaatst een kruis met profileringen die de kruisvormen volgen. Aan alle vier de hoeken rond het hart van het kruis bevinden zich blauwe keramische tegeltjes. Het graf wordt gemarkeerd door een band van natuursteen, aan de binnenzijde gevuld met kiezel.

Op de sokkelzone van de opbouw bevindt zich de inscriptie 'Mijn Jezus Barmhartigheid'. De dekplaat boven het graf draagt de tekst 'Rustplaats van Leonardus H. Straus geb. 25 maart 1860 overl. 16 juli 1937 en zijne echtg. Carolina Bremmers geb. 19 febr 1859 overl. 25 ja 1948. R.I.P.'

De naar voren verspringende en naar achteren wijkende elementen, met hun rechthoekige uiterlijk en strakke belijning, zijn typisch voor de *art deco*.

Art nouveau

Een belangrijke niet-historiserende stijl die in de grafmonumenten van de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' kan worden aangetroffen is de *art nouveau*. Binnen deze categorie zullen stijlpuristen het onderscheid maken tussen *art nouveau*, *Jugendstil*, slaolie-stijl of *style moderne*; er is hier gekozen om de overkoepelende term *art nouveau* te gebruiken. De stijl kenmerkt zich door asymmetrische, vooral gebogen lijnen en een ornamentiek die veelal aan de flora is ontleend. Ook het gebruikte lettertype is kenmerkend. De stijl komt zowel op grafmonumenten als bij smeedijzeren hekwerken voor en is een heldere uiting van het streven omstreeks 1900 om in de schilder- en bouwkunst te komen tot een 'werkelijk eigentijdse, dat wil zeggen, geen imiterende stijl'.³¹ Meer dan elders in Nederland zijn in Limburg voorbeelden van de *art nouveau* als bouwstijl te vinden, in Roermond met name in bedrijfspanden en winkels aan de Markt, de Steenweg, de Neerstraat en de Kapellerlaan.³²

Graf Doijer (1908)

In het graf Doijer rusten de doopsgezinde Johan Willem Constans Doijer (1829-1908) en zijn vrouw Pieterneel Kromhout. Doijer werd in Zwolle geboren en was tussen 1858 en 1872 burgemeester van het Twentse Diepenheim. Sinds 1875 woonde hij als rentenier in Roermond, waar hij in 1908 werd begraven op het protestantse deel van de begraafplaats.

Dit graf wordt, zoals meerdere graven op deze begraafplaats, gemarkeerd middels een in ijzer uitgevoerd hekwerk, circa 137 cm hoog op het hoogste punt, 180 cm breed en 245 cm diep. Het hekwerk is opgebouwd uit spijlen op basementen, die door liggers zijn verbonden. Hierdoor ontstaan rechthoekige velden waarbinnen zwierige gestileerde florale vormen zijn aangebracht.

31 Honour en Fleming, *Algemene kunstgeschiedenis*, 723-724.

32 Pouls, 'Architectuur', 209. Pouls spreekt hier abusievelijk over de 'Steenstraat'.

Graf Doijer (1908).

Deze bestaan uit slingerende ranken, eindigend in bladvormen of een golvend meeldraadachtig rankeinde. De spijlen, die de rechthoekige velden markeren, worden getopt door knopvormen die op vierkante nagelkoppen lijken; op de vier hoekspijlen van het hekwerk zijn deze knopvormen vervangen door grotere, klauwachtig aandoende florale motieven. Aan de achterzijde van het graf bevindt zich, ingewerkt in het hekwerk, een plaat van een composietmateriaal. Hierop staat de tekst 'Rustplaats van de Familie Doijer-Kromhout'. Deze plaat, alsook de omlijsting en bekroning ervan met ijzeren ranken, steekt uit boven de velden waaruit de rest van het hekwerk is opgebouwd.

De slingerende motieven, gebaseerd op geabstraheerde elementen uit de plantenwereld, alsook de decoratieve elementen rond de tekstplaat, zijn typisch voor de *art nouveau*. Ze missen echter de typische 'zweeps slag' die kenmerkend is voor de *Jugendstil*.

Romantisch

Op de begraafplaats zijn enkele monumenten met figuren te vinden die nadrukkelijk een beroep doen op de emotie. Deze monumenten met veelal pathetisch en nostalgisch aandoende figuren – in het geval van het hieronder beschreven grafmonument een engel – passen in de traditie die we uit de schilderkunst en muziek van de eerste helft van de negentiende eeuw kennen, en zijn onder de term ‘romantiek’ samengebracht. Strikt genomen zou men hier, vanwege de datering van de monumenten, van ‘neoromantiek’ moeten spreken, maar aangezien hier de periodes dicht bijeen liggen en er geen sprake is van een bewust teruggrijpen op een eerdere stijl maar eerder van een natuurlijke uitvloeier van het romantisch gevoel, is besloten de term ‘romantiek’ te gebruiken.

Graf Cillekens (1883)

J.N. (Jac) Cillekens (1837-1925) was tussen 1867 en 1870 pauselijk zoeaaf en werd voor zijn diensten meermaals onderscheiden. Hij trouwde met A.M.H. Dreessens (1842-1912) en zette met haar de ijzerwarenhandel die zij samen met haar eerste, jong overleden echtgenoot had gehad voort aan de Neerstraat. Het winkelpand Cillekens-Dreessens met aanpalende fabriekshal valt daar nog steeds te bewonderen. In 1883 kreeg hij vergunning voor de bouw van een grafkelder.

Het grafmonument bestaat uit een sokkelzone uit zandsteen, 135 cm hoog, die zelf ook weer is opgebouwd uit een tweeledig achthoekig basement, gevolgd door een ronde ingeknepen ring die de overgang vormt naar een ronde kolom. Halverwege deze kolom is een plaat bevestigd, ovaal van vorm, met daarop de tekst ‘RUST-PLAATS der Familie CILLEKENS’ binnen een lauwerkrans. De kolom eindigt vervolgens in een groter rond piedestal. Hierop staat een sculptuur van een jonge engelenfiguur op een grondje, ongeveer 107,5 cm hoog. Deze gevleugelde engelenfiguur is gekleed in een tuniek met korte mouwen en schrijdt voorwaarts met het rechterbeen voor en het linkerbeen achter. In de handen draagt de engel een guirlande. Het hoofd van de engel neigt naar rechts, vanuit het beeld gezien. Onder de vloeiende draperie zijn de lichaamsvormen duidelijk zichtbaar. Aan de achterzijde van het grondje bevindt zich een signatuur: R. Cauer. De kunstenaarsfamilie Cauer, waarin twee Roberts – de ‘Oudere’ en de ‘Jongere’ – werkzaam waren, stamde uit Bad Kreuznach. Deze Cauers waren gerenommeerde beeldhouwers en de eersten die beelden maakten van zogeheten ‘Elfenbeingips’. De engelenfiguur op het grafmonument van de familie Cillekens is inderdaad vervaardigd uit een composietmateriaal – mogelijk dus het genoemde ‘Elfenbeingips’ – dat naderhand is gesausd.³³

33 K. Freckmann, *Die Bildhauerfamilie Cauer. Künstlerische Gestaltungen und gesellschaftliche Vorgaben* (Keulen 2000) en [https://de.wikipedia.org/wiki/Cauer_\(Familie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Cauer_(Familie)), geraadpleegd op 14-08-2015.

Graf Cillekens (1883).

Het graf is verder omzoomd met een afzetting, gevormd door een recentelijk vernieuwde border van geprofileerde hardsteen (in doorsnede vierkant met daarboven een stompe driehoek als een huisje met een zadeldak), onderbroken door vierkante basementen voor ijzeren pijlers, ieder bestaande uit een in het midden deel getordeerde kern met daar omheen over de hele hoogte vier ornamenten uit deels gebogen platijzer, boven en onder ingesnoerd om een sokkel, middendeel en top te vormen, eindigend in een sierknop. Tussen deze pijlers hangt een metalen sierketting, bestaande uit afwisselend ruitvormige en toegeknepen langwerpige schakels. Deze ketting sluit het monument echter niet geheel af. Binnen de hardstenen border vinden we verder een witte tegelvloer, afgezet met een rand blauwe tegels langs de border en langs de metalen toegangsdeur tot de grafkelder. Deze deur heeft een hartvormige ijzeren greep en een ontluchtingsgat. Tenslotte staat op de tegelvloer nog een aparte marmeren plaat van recente datum, met daarop een lijst van personen die in de grafkelder zijn begraven.

Hoewel de kolom met de tekstplaat klassiek van vorm is, wordt de algemene indruk van dit grafmonument bepaald door het engelenbeeld. Het weergeven van deze engel als een jonge figuur, hetgeen blijkt uit de hoogte, proportie en met name het jonge gezicht, is typisch voor de romantiek. Ook erg typerend zijn de zacht vloeiende draperie, waaronder de lichaamsvormen zichtbaar worden gemaakt zonder sensueel te zijn, alsmede de pose en zelfs de haarstijl van deze figuur. Het is de bedoeling van de kunstenaar het sentiment en wellicht zelfs de melancholie van de beschouwer aan te spreken.

Mengvorm

In veel gevallen vertonen grafmonumenten kenmerken van meerdere stijlen. Soms gaat het om een echte vermenging van twee stijlen, waarbij van beide stijlen bepalende elementen in het grafmonument te vinden zijn. Dergelijke gevallen vallen in de categorie 'mengvorm'. Wanneer er één dominante stijl aanwezig is, die niet zuiver wordt toegepast maar vermengd is met kenmerken van een of meer andere stijlen, beschouwen we die als mengvorm van de dominante stijl. In principe komen alle stijlen – met uitzondering van het eclecticisme – als mengvorm voor.

Graf Stengele (1885)

Op Tweede Kerstdag 1885 overleed M.C. (Maria) Stengele-Neben (1841-1885). Zij was getrouwd met J.F.M.W. Stengele (1822-1900), die werd geboren in Herzogenrath (Duitsland) en die omstreeks 1856 naar Roermond kwam om er als graveur te werken. Hij werd in 1900 bij zijn echtgenote begraven. Het echtpaar Stengele woonde aan de Swalmerstraat.

Dit in zandsteen uitgevoerde grafmonument is een van de meest atypische monumenten op de begraafplaats. De sokkelzone ervan bestaat uit een dorpel met daarboven een aan de bovenzijde inkragende sokkel, beide zonder verdere ornamentering. Daarboven treffen we een middendeel, dat qua vorm een vlak oplopend rustbed met kussenzones boven en onder imiteert. De achterzijde lijkt inderdaad als een gebogen rugstijl eindigend in twee voluten uitgevoerd te zijn. Op het 'kusseneinde' aan de zijkant zien we in totaal zes rozetten met zes bladeren rond een rond bloemenhart. Verder zijn deze 'kussens' vlak, met uitzondering van eenvoudige lijnvormige profileringen, die parallel aan de eindes lopen. De beide zijden van dit 'bed' zijn omlijst, en binnen deze lijsten zien we gestileerde wingerdranken. De achterzijde is, behalve de kussenzones, verder niet gedecoreerd. Tenslotte vinden we op de bovenzijde een kruis met aan de kruiseinden uitbottende, telkens zes in twee gespiegelde cirkelvormen groeiende acanthusachtige ranken, alsook een grotendeels onleesbare inscriptie.

Graf Stengele (1885).

Het monument bevat zowel klassieke elementen, met name in de algehele vormgeving, als middeleeuws en renaissance-achtig aandoende elementen, met name in de decoratie, alsook volledig atypische elementen, zoals het kruis. Aangezien geen van de genoemde stijlen overheerst – en het ook geen bewuste esthetische keuze lijkt te zijn geweest om juist bepaalde elementen uit deze stijlen te combineren – spreken we hier van een mengvorm.

Eclectisch

Bij eclecticisme is er eveneens sprake van een vermenging van elementen uit diverse stijlen. Het gaat hier echter altijd om meer dan twee stijlen; bovendien is het duidelijk dat de keuze voor die stijlen bewust is gemaakt en men ernaar streeft om een esthetisch verantwoorde combinatie van diverse stijlelementen te maken, in tegenstelling tot de andere mengvormen waar het creatieve proces minder een rol lijkt te hebben gespeeld en de stijlvermenging eerder een kwestie van mode lijkt te zijn geweest. Rymenams schrijft met betrekking tot de begraafplaats in Spa over

een wat vrije interpretatie met een vreemd onbestemd eclecticisme. Vermoedelijk heeft dit ook te maken met het feit dat quasi al deze bouwwerken – in tegenstelling tot bvb. de begraafplaats van Verviers – niet door architecten met academische scholing ontworpen zijn, maar door lokale steenhouwers die met veel verbeelding wat ze op andere kerkhoven zagen parafraseerden.³⁴

Lokale steenhouwers speelden, net als in Spa, op de Roermondse begraafplaats een belangrijke rol en de verklaring die Rymenams geeft voor het eclecticisme op de begraafplaats van Spa, geldt waarschijnlijk ook voor Roermond.³⁵

Graf Kunkels-Van Bergen (1934)

M.C.H. (Maria) van Bergen (1882-1934), echtgenote van de Roermondse kermisexploitant J.H. (Sjang) Kunkels, overleed relatief jong. Ook Maria zelf was afkomstig uit een Roermonds kermisgeslacht. De familie Kunkels maakte vooral naam met het rondreizende 'Kunkels-orgel', een indrukwekkende danstent met een *art deco*-voorfront waarin een groot concertorgel stond. Net als andere Roermondse kermisfamilies verkeerde ze in uitstekende doen en een imposant grafmonument was een van de manieren om daaraan uitdrukking te geven.³⁶

Het graf Kunkels-Van Bergen valt voornamelijk op door het bronzen beeld van een treurende vrouw die zich vastklampt aan een kruis, een zeer klassieke scène. Het beeld werd vervaardigd in de gerenommeerde Berlijnse bronggieterij Martin & Piltzing, die in 1936 ook de bronzen medailles voor de Olympische Spelen maakte. De kunstenaar die het beeld vervaardigde was de eerder genoemde Heinrich Pohlmann die als representant van de *Berliner Bildhauerschule* woonde en werkte in Berlijn. Hij werd vooral bekend als maker van een ruitersstandbeeld van de Duitse keizer Wilhelm I. Zijn *Grabplastiken* volgens de Galvanotechniek kenden een ruim afzetgebied, dat kennelijk ook tot in Roermond reikte.³⁷ Het beeld vormt een bewust gekozen bekroning van een grafmonument dat in de lagere delen (belettering en hekwerk) een evident *art deco*-karakter heeft, vermengd met florale *art nouveau*-motieven. De typering eclecticisme is hier van toepassing omdat men

34 Rymenams, 'De begraafplaats van Spaloumont', 14.

35 Rymenams bewering over lokale steenhouwers vertoont opvallende gelijkenis met hetgeen J. Pouls beweert over de 'ambachtslui-architecten' zonder theoretische opleiding die het bouwen op het negentiende-eeuwse Limburgse platteland domineerden. Pouls, 'Architectuur', 198. Volgens negentiende-eeuwse opvattingen spraken verschillende stijlen in grafmonumenten elkaar bovendien niet tegen. Zacher, 'Friedhofsanlagen und Grabmäler der kommunalen rheinischen Friedhöfe', 411.

36 Vaessen, *Dood maar niet vergeten*, 149.

37 P. Bloch, S. Einholz en J. von Simson, *Ethos und Pathos, Die Berliner Bildhauerschule 1786-1914* (Berlijn 1990) 197.

Graf Kunkels-Van Bergen (1934).

duidelijk heeft geprobeerd een esthetisch verantwoorde combinatie van diverse stijlelementen te bewerkstelligen.

Dit grafmonument van zandsteen en marmer bevat diverse elementen, uitgevoerd in verschillende stijlen, die samen tot een geheel zijn gesmeed. Het is circa 200 cm hoog en circa 310 cm breed. Het monument bestaat uit een sokkelzone met een driedelige stenen dekplaat, die het graf afdekt. Deze is versierd met afhangende verguld bronzen rozenguirlandes. Aan het hoofd van het graf bevindt zich een stenen sokkel op een basement, die oorspronkelijk een plaat met inscriptie droeg. Deze ligt thans op de dekplaat. Links en rechts naast de sokkel bevinden zich twee marmeren voluten, eveneens op een stenen basement, die opnieuw afhangende verguld bronzen rozenguirlandes laten zien. Verder is er een lijndecoratie aangebracht, die de kromming van de voluut volgt en start met drie vierkante blokjes en eindigt in een meandervorm. Aan beide zijkanten naast de dekplaat bevinden zich telkens twee zuiltjes, verbonden door twee vierkante staven, dusdanig gemonteerd dat telkens een hoek van de staaf naar boven, beneden, links en rechts wijst.

Het grafmonument draagt verschillende inscripties. De meest omvangrijke bevindt zich op de plaat die eens de sokkel sierde: 'In memoriam Maria Cath Hub van Bergen * Gorcum 10 nov 1882 † Roermond 30 sept 1934 echtgenote van Johannes Hub. Kunkels * Roermond 17 april 1876 † aldaar 15 april 1949. Mijn Jezus barmhartigheid'. Daarnaast bevindt zich, verdeeld over de twee voluten, nog een inscriptie 'In pace Christi'.

Op de sokkel die aan het hoofd van het graf staat, bevindt zich een Galvano-plastiek die een treurende vrouw laat zien. Zij heeft drie papavers in haar linkerhand – verwijzend naar de eeuwige slaap – en omarmt een staand Latijns kruis met een iets uitlopend voetstuk op een tweeledige sokkel. Haar rechterhand, gedekt met een deel van haar sluier, grijpt om het kruis. Onder haar kleding zijn nog juist haar sandalen zichtbaar. De figuur bevat links op de bodemplaat het fabrieksmerk van gieterij Martin & Piltzing.

Aangezien de lagere delen invloeden vanuit de *art deco* en de *art nouveau* laten zien lijkt dit een strijd aan te gaan met de classicistische voluten en het sterk neoklassieke grafbeeld. In dit grafmonument zijn de stijlen duidelijk gemengd. Dit is echter vanuit een esthetisch uitgangspunt gebeurd: men is op zoek gegaan naar een samenhangend en verantwoord geheel van verschillende stijlen en stijlelementen, waardoor het resultaat meer dan een allegaartje kan worden genoemd. Dit is typerend voor het eclecticisme.

Graf Berentzen (1902)

In 1902 overleed H.B.G.H. Berentzen, fabrikant in wollen stoffen, lid van de Groote Sociëteit en bewoner van de chique Roermondse Boulevard, de latere Willem II Singel.³⁸ Berentzen was nauw verwant aan een familie die in het Duitse Haselünne een graanstokerij exploiteerde.³⁹ Net als zijn stadgenoot Steffens enkele jaren eerder werd ook Berentzen aan de hoofdallee van de begraafplaats begraven, op een hoek tegenover de grafkapel van de familie Bongaerts. Pierre Cuypers, op dat moment de 70 ruim gepasseerd en natuurlijk in de eerste plaats geassocieerd met de neogotiek, tekende voor het ontwerp van het graf Berentzen. Voor het hekwerk, dat niet meer aanwezig is, was de Roermondse meestersmid Opheij verantwoordelijk. Hij werkte in de Neerstraat. Wie de steen voor het monument leverde kon niet worden achterhaald, maar ook in het geval van dit graf kan er worden gesproken van een Roermondse coproductie. Een door een 'kunstliefhebber' ingezonden stukje maakte in de *Nieuwe Koerier* gewag

38 J. Daniëls, H. van der Bruggen en J. Tierolff, *De Roermondse Groote Sociëteit 1804 – 2 december – 2004* (Roermond 2004) 77

39 Vaessen, *Dood maar niet vergeten*, 249.

Graf Berentzen (1902).

van een 'prachtig gesmeed ijzeren hek' en stelde 'dat veel gedaan wordt voor de nagedachtenis onzer overledenen'.⁴⁰

Het grafmonument valt op door zijn sobere maar robuuste vormgeving; nog meer wordt de beschouwer verrast wanneer hij zich realiseert dat de ontwerper van dit sterk door de *art deco* geïnspireerde ontwerp niemand minder dan Pierre Cuypers is, de voorvechter van de neogotiek.⁴¹ Het ontwerp lijkt dan ook uniek binnen het oeuvre van Cuypers. Het monument, circa 215 cm hoog en 270 cm breed, bevat een sokkel met een basement dat rondom naar het midden verjongt tot aan het eigenlijke sokkeldeel, dat aan de bovenzijde getrap is uitgevoerd. Hierop richt zich een imposant Latijns kruis op, met een vierkant dat breder is dan de kruisbalken als hart. Op dit hartdeel bevindt zich een IHS-monogram waarmee de ontwerper toch zijn wortels verradt: dit monogram is namelijk in een gotiserend schrift binnen een vierpas uitgevoerd. Verder is dit kruis, dat dieper is dan de breedte van de kruisbalken, op de hoeken van de balken afgeschuind, met uitzondering van de balkeinden. In de sokkelzone lijkt deze afschuining eerst

40 *De Nieuwe Koerier* 02-07-1903.

41 *Ibidem*.

door te lopen, maar eindigt ineens halverwege de bovenste 'trede'. Een omlijsting, bestaande uit vierkante stenen balken – met daarbinnen stenen dekplaten – omzoomt het graf.

Het monument bevat een uitgebreide inscriptie in een lettertype dat iets wegheeft van Lombarden (een middeleeuws lettertype dat enkel bestaat uit hoofdlettervormen, oorspronkelijk afkomstig uit Lombardije, maar veel gebruikt in heel middeleeuws Europa). Cuypers gebruikte vaker dergelijke lettertypes. De inscriptie luidt: 'Heer blijf bij mij want 't wordt avond. Hermann Bernhard Gottfried Hugo Berentzen. Echtgenoot van Mevr. Rosalie Bödiker geb. 28 julie 1842 Lingen (Hannover) † 18 sept. 1902 Barmenrittershausen. Rosalie Henriëtte Wilhelmina Berentzen geb. Bödiker geboren 20 oktober 1847 te Haselünne Prcie (Hannover) overleden 19 oktober 1913 te Roermond'.

Ook hier is duidelijk gepoogd een eenheid te maken van een monument dat in zijn sterk geometrische en getrapte vorm duidelijk tendensen uit de *art deco* laat zien, maar eveneens in de vorm van zijn decoratie en inscripties invloeden uit de neogotiek toont, terwijl de dominante kruisvorm weer klassiek aandoet. Het resultaat is een imposant en geslaagd grafmonument, waarin verschillende stijlen worden gemengd tot een esthetisch verantwoord geheel.

Een 'heidense stijl' in de stad van Cuypers?

Zoals gezegd, werd in het Rijnland het classicisme volgens Stöcker in bepaalde kringen gezien als een protestantse, 'heidense' stijl. Die kringen werden voornamelijk geïnspireerd door de opvattingen van August Reichensperger. Hij zag de neogotiek als de christelijke, 'kerkelijke stijl' die tegenwicht moest bieden aan allerlei 'heidense' stijlen. Het is duidelijk dat Reichensperger doelde op niet-katholieken als hij het over 'heidene' had.⁴² Het is echter de vraag in hoeverre Rijnlandse katholieken zich daadwerkelijk afzetten tegen andersdenkenden via de keuze voor een bepaalde grafstijl. Stöcker verwijst naar het werk van Inge Zacher, die zich baseert op twee bronnen waarvan de objectiviteit betwist mag worden: Reichenspergers *Fingerzeige* en een artikel in het *Christliches Kunstblatt* van 1883.⁴³ Een empirische basis voor Zachers bewering ontbreekt: de geldigheid ervan is niet getoetst door (veld)onderzoek op Rijnlandse begraafplaatsen.

42 Schild en Janssen, *Der Aachener Ostfriedhof*, 84.

43 Zacher, 'Friedhofsanlagen und Grabmäler der kommunalen rheinischen Friedhöfe'. Zacher baseert zich op Reichenspergers *Fingerzeige* en op H. Merz, 'Der Evangelische Friedhof und sein Schmuck', *Christliches Kunstblatt* 25 nr. 2 (1883) 21. Zie ook: Beckmann, *Mentalitätsgeschichtliche und ästhetische Untersuchungen der Grabmalplastik des Karlsruher Hauptfriedhofes*, 211.

August Reichensperger (1808-1895), Rheinisches Bildarchiv Köln.

Veel tijdgenoten zullen geen kennis hebben genomen van Reichenspergers opvattingen of – zo dat wel het geval was – zich er weinig van hebben aangetrokken. Aan het begin van de negentiende eeuw keken goed opgeleide burgers vol bewondering naar de vormen uit de klassieke Oudheid. Ze brachten hun groeiende zelfbewustzijn tot uitdrukking in klassiek vormgegeven grafmonumenten op nieuwe, buiten de steden aangelegde begraafplaatsen. Deze ontwikkeling bereikte een climax in het laatste kwart van de negentiende eeuw.⁴⁴ Op de Roermondse begraafplaats is ze zeer herkenbaar (zie kaart 1).

Neoclassicistische grafmonumenten en monumenten waarin deze grafstijl overheerst vormen samen 45 procent van het geïnventariseerde bestand. Ze komen gedurende de hele periode 1870-1940 in relatief grote aantallen op de begraafplaats voor. Tot ongeveer 1935 is het neoclassicisme onbetwist de overheersende stijl, een gegeven dat onder meer ook op de Hamburgse *Hauptfriedhof* is vastgesteld: 'Insgesamt läßt sich somit festhalten, das in der Grabmalkultur in Hamburg in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts der klassizistische Einfluß prägend bis zum Ende des Jahrhunderts weiterwirkte.

44 R. Sörries e.a., *Grabkultur in Deutschland. Geschichte der Grabmäler* (Kassel 2009) 97-98 en Zacher, 'Friedhofsanlagen und Grabmäler der kommunalen rheinischen Friedhöfe', 391, 424-425 en 435.

Kaart 1. Neoclassicistische grafmonumenten op de begraafplaats

Andere Stilrichtungen neben der Gotik konnten nur wenig Einfluß gewinnen'.⁴⁵

Volgens Vovelle en Bertrand was het neoclassicisme vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw tot in de jaren 1930 kwantitatief de primaire grafstijl in Noordwest-Europa en aan de noordoostkust van de Verenigde Staten, een bewering die zij staven aan de hand van onderzoek op onder andere de begraafplaats in Aix-en-Provence.⁴⁶

Belgische architecten in de negentiende eeuw hielden eveneens vast aan het neo-classicisme bij het ontwerpen van grafmonumenten, ook als ze in hun andersoortige ontwerpen vernieuwend waren. Dit hing mede samen met hun klassieke architectuuropleiding aan de koninklijke academies van onder andere Brussel en Antwerpen. Opdrachtgevers zagen bovendien het neoclassicisme als de traditionele funeraire stijl en 'waren nog niet klaar' om hun grafmonument te

45 Leisner e.a., *Der Hamburger Hauptfriedhof*, 95. Zie ook: Schild en Janssen, *Der Aachener Ostfriedhof*, 89 en 9; Rymenams, 'De begraafplaats van Spaloumont', 12; Ambachtshoor e.a., *Sta stil wandelaar*, 93.

46 Vovelle en Bertrand, *La ville des morts*, 16 en 65.

laten maken in vernieuwende stijlen. De modelboeken met ontwerpen van deze architecten die in de negentiende eeuw zeer populair waren, vormden ook een bron van inspiratie voor minder bekende vervaardigers van grafmonumenten. Volgens de Belgische kunsthistorica Billiet was 'de vooraanstaande positie van het neoclassicisme binnen de funeraire traditie te danken aan zijn monumentaliteit, ingetogenheid, soberheid, vastberadenheid en vertrouwdheid. Deze stijl straalt daarnaast het nodige prestige uit zoals adellijke en burgerlijke opdrachtgevers dat wensten'.⁴⁷

De neogotiek behelst in de Roermondse praktijk slechts 4 procent van het geïnventariseerde bestand, komt voor in kleine aantallen – nooit meer dan drie grafmonumenten per jaar – en met behoorlijk wat tussenpozen. Dat verbaast, zeker als we bedenken dat Roermond 'de stad van Cuypers' was en de jonge architect in 1857-1858 betrokken was bij de uitbreiding en herinrichting van de begraafplaats. Op deze uitbreiding, het eerste klasse-gedeelte van het katholieke deel van de begraafplaats, komt de neogotiek wel relatief vaak voor. Bijna 80 procent van de grafmonumenten met een neogotisch uiterlijk of waarin die stijl overheerst, is te vinden op het eerste klasse-gedeelte (zie kaart 2). We moeten echter voorzichtig zijn met het verbinden van conclusies aan dit percentage omdat de kans dat een grafmonument bewaard bleef het grootst was op het eerste klasse-gedeelte van de begraafplaats. Daar konden immers graven 'eeuwigdurend' worden gekocht, waardoor de kans op ruiming van het graf en het verwijderen van het monument in latere jaren vrijwel nihil was. Een neogotisch grafmonument in een van de andere begraafklassen liep na het verstrijken van de huurtermijn een veel groter risico te verdwijnen.

Op het eerste klasse-gedeelte van de begraafplaats is de neogotiek duidelijk zichtbaar. De aanblik op dit gedeelte van de begraafplaats doet zelfs veel meer neogotiek vermoeden dan er daadwerkelijk aanwezig is. Dit kan worden verklaard uit het feit dat op het eerste klasse-gedeelte van de begraafplaats de beschikbare ruimte per graf veel groter was dan op de andere gedeeltes en dus een grafmonument hier veel meer in het oog springt. Neogotische grafmonumenten zijn in het algemeen groot, en vooral hoog, en vallen op door hun scherpe lijnen en vaak lichte kleur, een gevolg van de keuze voor bijvoorbeeld mergel als steensoort. De neogotiek mag worden gezien als een 'élitaire grafstijl': het laten maken van een qua afmetingen en uiterlijk imposant grafmonument was een dure aangelegenheid. Het is daarom geen wonder dat we deze stijl vooral aantreffen

47 Billiet, *Het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet*, 155-158. Blijkbaar heeft Pierre Cuypers, tussen 1845 en 1849 leerling aan de Académie Royale de peinture, sculpture et architecture de la ville d'Anvers, zich los weten te maken van het aan die academie overheersende (neo)classicisme.

Kaart 2. Neogotische grafmonumenten op de begraafplaats. De rode lijn omsluit het eerste klasse-gedeelte uit 1858.

De neogotische grafmonumenten liggen vooral in dit, toen in gebruik genomen gedeelte met eerste klasse-koopgraven.

op het prestigieuze centrale deel van de begraafplaats. Op andere delen van de begraafplaats is de neogotiek nauwelijks van belang, bovendien komt de stijl na ongeveer 1900 amper nog voor.

Het neoclassicisme heeft dus in het katholieke Roermond het uiterlijk van de begraafplaats in hoge mate bepaald. Deze stijl werd door Roermondse blijkbaar niet gezien als 'vreemd', laat staan 'heidens' in een omgeving waarin het nodig was je af te zetten tegen niet-katholieken. Welke grafstijl je ook koos, katholiciteit stond buiten kijf.

Neoclassicistische grafmonumenten vormden tot in de tweede helft van de jaren 1930 de overheersende stijl op de begraafplaats. Maar vanaf het begin van de twintigste eeuw werden er steeds meer grafmonumenten opgericht met een art deco-karakter, de grafstijl die tegen het einde van de onderzoeksperiode, vanaf

ongeveer 1935, het neoclassicisme opvolgt als overheersende stijl.⁴⁸ Dat past in een algemene trend:

Stroomlijning werd een van de kenmerken van een niet-functioneel modernisme dat architecten en ontwerpers aan het einde van de jaren twintig en in de jaren dertig ontwikkelden. De kracht en vitaliteit van de populaire cultuur, die de internationale stijl aan haar zuiverheidsstreven had opgeofferd, vonden in de art deco een bruisende uitlaatklep.⁴⁹

De art deco was 'een laatste creatieve stuip trekking waarop de moderniteit een einde bereidde aan een rijke funeraire traditie. Tussen de twee wereldoorlogen doofde de rijke funeraire architectuur uit. Ze werd ingeruild voor een cultus met nieuwe gebruiken als het cremen en waarbij de aandacht voornamelijk werd gevestigd op het functionele en efficiënte aspect van het grafteken'.⁵⁰ De art deco-grafmonumenten en de grafmonumenten waarin deze stijl overheerst, maken 26 procent van het geïnventariseerde bestand uit (zie kaart 3).

Andere grafstijlen komen gedurende de onderzoeksperiode op de begraafplaats in veel kleinere aantallen voor: neoromaanse, romantische, neorenaissancistische, art nouveau, neobarokke en eclectische grafmonumenten zijn er wel, maar vormen per stijl slechts tussen de 1 en 5 procent van het bestand.⁵¹ Meyer-Woellers bewering dat op begraafplaatsen in het Rijnland vanaf de jaren 1870 in toenemende mate sprake was van Stilpluralismus moet voor de Roermondse begraafplaats worden genuanceerd.⁵² Andere grafstijlen kwamen voor, maar konden het overheersende neoclassicisme pas vanaf de tweede helft van de jaren 1930 verdringen. De enige grafstijl die verder fysiek opvalt – en zoals eerder gesteld haar hoogtepunt beleefde in de jaren 1920 – is de Heimatkunst en mengvormen daarvan met samen 9 procent. Zij kan worden gezien als het meest

48 Rymenams dateert het veelvuldig voorkomen van art deco-graven voor de begraafplaats van Spa tussen 1922 en 1950. Rymenams, 'De begraafplaats van Spa', 12. Zie ook: Depistel, *De gemeentelijke begraafplaats*, 142.

49 Honour en Fleming, *Algemene kunstgeschiedenis*, 830. Zie ook: M. Bergen en I. Clement, *Wandelen over Zorgvlied. De bekendste begraafplaats van Nederland* (Amstelveen 2010) 16 en Ambachtsheer e.a., *Sta stil wandelaar*, 125 e.v.

50 M. Celis, 'Funeraire architectuur', in: A. van Loo (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden* (Antwerpen 2003) 368.

51 Over de art nouveau zegt Jos Pouls dat deze 'vlak vóór 1900 [...] vrij plotseling vanuit de buurlanden in Limburg verscheen'. Zie: Pouls, 'Architectuur', 206. Zijn bewering dat deze bouwstijl 'meer dan elders in Nederland in Limburg te vinden is', komt niet tot uiting in de grafstijlen op de Roermondse begraafplaats. Een van de oorzaken daarvan is dat de art nouveau als grafstijl vaak in combinatie met of als element in andere grafstijlen wordt toegepast. Zie ook: Schild en Janssen, *Der Aachener Ostfriedhof*, 97.

52 Meyer-Woeller, *Grabmäler des 19. Jahrhunderts im Rheinland*, 87.

Kaart 3. Art deco-grafmonumenten. Te zien is dat deze grafstijl voorkomt binnen de rode lijn, op de gedeelten van de begraafplaats die vanaf respectievelijk 1883 en 1912 in gebruik waren.

sprekende bewijs van stijlinvloed uit aangrenzende Duitse gebieden.⁵³ De ‘Nieuwe Zakelijkheid’, een na de Eerste Wereldoorlog sterk opkomende grafstijl, komt in Roermond slechts een enkele keer voor, en dan als mengvorm. Het wijst erop dat stijlvernieuwing op de Roermondse begraafplaats laat kwam en bovendien in zeer geringe mate. In het rustige provinciestedje liep men niet voorop als het om vernieuwingsdrang ging.⁵⁴

53 Schild en Janssen, *Der Aachener Ostfriedhof*, 96. Ook in het negentiende-eeuwse Rijnland ontwikkelde de *Grabmalkunst* zich niet in regionale afzondering, maar was ze onderhevig aan achtereenvolgens Franse en Pruisische invloeden en invloeden uit het Duitse keizerrijk als geheel. Zie: Zacher, *Friedhofsanlagen und Grabmäler*, 422.

54 Het is bovendien mogelijk dat katholieken weinig op hadden met de Nieuwe Zakelijkheid, een moderne stijl die door behoudende katholieken werd gebrandmerkt als ‘atheïstisch’. Zie: Pouls, *‘Architectuur’*, 216.

Roermondse grafstijlen in vergelijkend perspectief

Er is maar weinig onderzoek naar grafstijlen op andere begraafplaatsen gedaan, waarmee het onderhavige kan worden vergeleken. Vovelle en Bertrand hebben aandacht besteed aan grafstijlen in de Provence – op hun inventarisatiekaartjes was plaats voor *suggestions stylistiques* – maar cijfers daarover vermelden ze niet.⁵⁵ In Den Haag vond aan het einde van de jaren 1980 een soortgelijk onderzoek als het onderhavige plaats met andere doelen en van een veel bescheidener omvang,⁵⁶ maar het is de moeite waard de resultaten te vergelijken. De percentages waarin de diverse grafstijlen op de Haagse en Roermondse begraafplaats tussen 1870 en 1940 voorkomen verschillen namelijk amper (zie ook grafiek 2). Op beide begraafplaatsen is het neoclassicisme met afstand de overheersende stijl, terwijl in Den Haag net als in Roermond de neogotiek slechts een klein aandeel heeft.⁵⁷ Op beide begraafplaatsen neemt het aandeel *art deco*-grafmonumenten aan het einde van de jaren 1920 fors toe, zij het dat zij in Roermond 21 procent uitmaken tegen 31 in Den Haag. Opvallend verschil is dat in de Haagse selectie relatief veel *art nouveau*-grafmonumenten voorkomen.⁵⁸

Op de gemeentelijke begraafplaats in het Belgische Temse bleek van 82 grafmonumenten 50 procent een eclectisch, 21 procent een neoclassicistisch, 11 procent een neogotisch, 2 procent een neoromaans en 6 procent een *art deco*-karakter te bezitten; 10 procent bleek ‘stijlloos’ te zijn.⁵⁹ Binnen de groep als eclectisch getypeerde grafmonumenten bevindt zich echter een groot aantal grafmonumenten dat in het onderhavige onderzoek zou zijn getypeerd als ‘mengvorm neoclassicistisch’ of *Heimatkunst*. Een herberekening leert dat in dat geval 46 procent van de geïnventariseerde graven getypeerd zou zijn als (overwegend) neoclassicistisch en 10 procent als vallend onder de rustieke *Heimatkunst*. De percentages uit het Belgische onderzoek lijken daarmee sterk op de Roermondse resultaten, met dien verstande dat er op de begraafplaats in Temse relatief weinig

55 Vovelle en Bertrand, *La ville des morts*, 155.

56 A. van Dissel, *De Gemeentelijke Begraafplaats aan de Kerkhoflaan te 's-Gravenhage. Geschiedenis en inventarisatie* [VOM-reeks 1989 nummer 1] (Den Haag 1989). In dit onderzoek werd een ‘representatieve selectie’ bestaande uit 55 graven op de Haagse begraafplaats gedetailleerd beschreven.

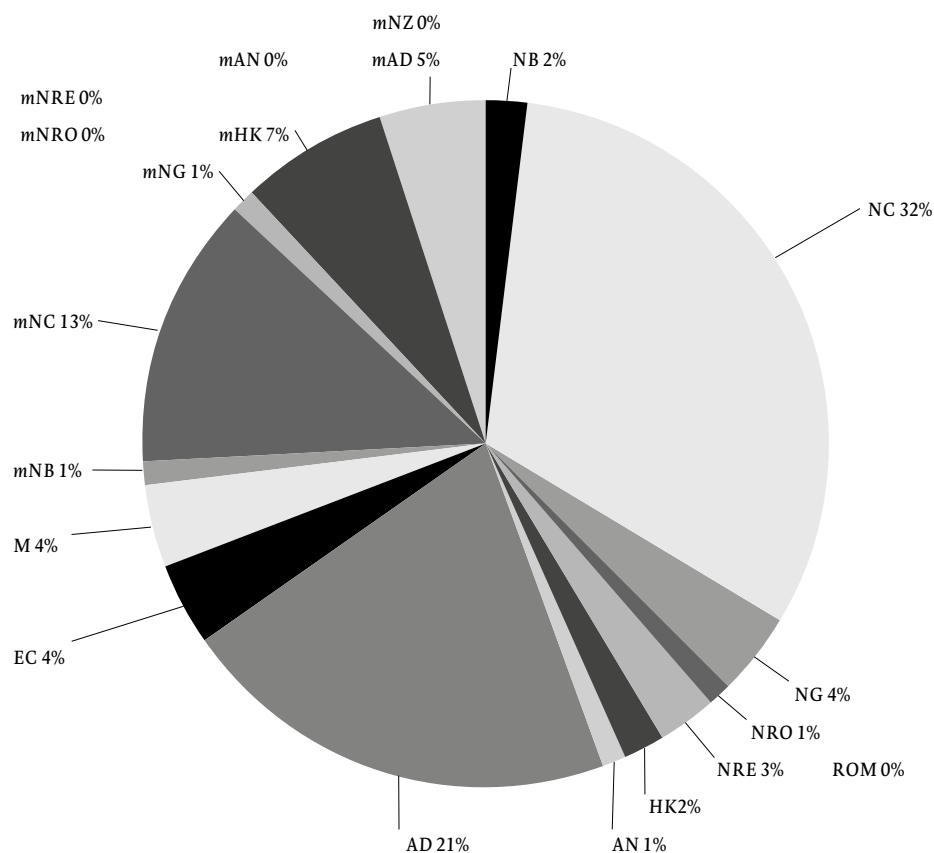
57 De kracht van de neogotiek nam na 1900 snel af. Zie: Pouls, *‘Architectuur’*, 204.

58 Van Dissel, *De gemeentelijke begraafplaats*, 86-90. De percentages voor de grafstijlen die op de begraafplaatsen in respectievelijk Roermond en Den Haag het meest voorkomen staan als volgt tot elkaar in verhouding: neoclassicisme 33 procent : 27 procent, neogotiek 4 procent : 5 procent en art deco 21 procent : 31 procent. De cijfers uit het onderzoek van Van Dissel lijken te worden bevestigd door Ambachtsheer e.a., *Sta stil wandelaar over de Haagse begraafplaatsen*. Ook zij bespreken echter slechts een selectie van ‘cultuurdragers en monumenten’ en trekken geen conclusies op basis van kwantitatief onderzoek.

59 Depestel, *De gemeentelijke begraafplaats*, 145.

art deco-grafmonumenten te vinden zijn. Het Belgische onderzoek betreft, net als in Den Haag, een klein aantal grafmonumenten en bevat bovendien monumenten die buiten de Roermondse onderzoeksperiode 1870-1940 vallen. Conclusies op basis van een vergelijking zijn dus slechts met enig voorbehoud te trekken.

Grafiek 2. Procentuele verdeling van de grafstijlen op de begraafplaats 1870-1940

Was er een verband tussen grafstijl en religie, politieke voorkeur, of sociale status?

Religie en grafstijl

Het gegeven dat op de Roermondse begraafplaats het classicisme dominant aanwezig is contrasteert sterk met de veronderstelling dat katholieken in het Rijnland kozen voor neogotische grafmonumenten om zich op die wijze te onderscheiden van andersdenkenden. Opvallend is wel dat de neogotiek in Roermond vrijwel afwezig is in de gedeelten van de begraafplaats waar joden en protestanten hun laatste rustplaats vonden. Blijkbaar viel die bij niet-katholieken niet in de smaak of werd die als 'katholieke stijl' zelfs bewust gemeden.⁶⁰ Op het protestantse deel van de begraafplaats komen slechts drie grafmonumenten voor die als neogotisch kunnen worden getypeerd. Moeten we het duidelijk neogotische hekwerk rond het graf van de familie Claus (1879) beschouwen als een 'foutje' of maakten deze industriëlen uit het Duitse Speyer juist een bewuste keuze?⁶¹ Het lijkt er in ieder geval op dat de familie Claus volledig in de Roermondse samenleving was geïntegreerd en de neogotiek niet beschouwde als een met haar geloofsovertuiging strijdige stijl.⁶² Ook het grafmonument van de protestantse militiecommissaris Van Gorkum (1880) kan worden getypeerd als neogotisch, maar hij was getrouwd met de katholieke jonkvrouw Van Aefferden. Hun graven vormen één geheel, niet in de laatste plaats omdat ze elkaar over de scheidsmuur tussen het protestantse en katholieke deel van de begraafplaats de hand reiken.

Ook hier bevestigen uitzonderingen echter de regel: de neogotiek is op de Roermondse begraafplaats geen protestantse grafstijl. En ook Roermondse joden kozen voor een andere grafstijl. Op zowel het oude als het nieuwe joodse gedeelte van de begraafplaats is geen enkel neogotisch grafmonument te vinden. Voor het oude deel is dat makkelijk verklaarbaar. Het raakte vanaf 1857 – en mogelijk eerder – in onbruik, nog vóór de neogotiek zich in Roermond als grafstijl deed gelden. Maar ook op het nieuwe joodse deel kunnen geen spitsbogen en drie- of vierpassen

60 Neogotische restauraties en nieuwbouw in dezelfde stijl wekten in de negentiende eeuw nogal wat wrevel onder protestanten en werden door hen vaak als 'paaps' betiteld. Dit zou ook van toepassing kunnen zijn geweest voor neogotische grafmonumenten. Zie: M. Mathijssen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Amsterdam/Nijmegen 2013) 373.

61 Hoewel onbewijsbaar is de gedachte dat de familie Claus misschien gecharmeerd was van Cuypers neogotische restauratie van de deels romaanse Munsterkerk (1863-1890) – een kerk die veel leek op de grootste romaanse kerk ter wereld, de Dom in hun thuisstad Speyer – heel aantrekkelijk. Misschien werd ze ook wel geïnspireerd door de vroege, achttiende-eeuwse neogotiek van Horace Walpole in het anglicaanse Engeland, waaraan het hekwerk met zijn ranke vormen en gebrek aan versiering sterk doet denken.

62 Vaessen, *Dood maar niet vergeten*, 197.

Graf Claus (1879).

worden aangetroffen. Het lijkt er sterk op dat de bestempeling tot stijl van het katholieke reveil de neogotiek tot een ongewenste stijl maakte voor protestanten en joden, terwijl katholieken er tegelijkertijd geen probleem mee hadden te kiezen uit het volledige scala aan grafstijlen. Over hun religieuze kleur kon immers geen misverstand ontstaan.

Op het protestantse en nieuwe joodse deel van de begraafplaats overheerst gedurende de onderzoeksperiode het neoclassicisme als grafstijl. Op het protestantse deel vormen neoclassicistische grafmonumenten, naast een groot percentage *art deco*-grafmonumenten, 53 procent van het geïnventariseerde bestand. Op het joodse deel is dat maar liefst 86 procent. Dit laatste percentage is deels te verklaren uit de joodse voorkeur voor grafmonumenten in de vorm van liggende grafplaten of staande stèles, *matsewa's*, vormen die *an sich* al heel klassiek zijn.⁶³ Protestanten en joden kozen dus vooral voor neoclassicistische grafmonumenten. Of de keuze daarvoor ook religieus gemotiveerd was, valt voor de Roermondse begraafplaats niet vast te stellen. We kunnen veronderstellen dat de neogotiek voor niet-katho-

63 B. Wallet, Zeeburg, *Geschiedenis van een joodse begraafplaats 1714-2014* (Hilversum 2014) 60-61; A. Drint, 'Stilte en lofzang. Joodse begraafplaatsen en grafstenen in Limburg', *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* 132 (1996) 96-102; L. de Cock, *Geschiedenis van de dood. Begraafplaatsen in Europa* (Leuven 2006) 484.

lieken geen optie was, maar dat wil nog niet zeggen dat voor deze Roermondse neoclassicistische grafmonumenten een 'anti-keuze' waren.

Klerikaal en liberaal

Roermondse katholieken kozen weliswaar zowel voor neogotische als voor neoclassicistische grafmonumenten, maar katholieke Roermondse vormden geen homogene groep. Zij waren in de tweede helft van de negentiende eeuw politiek scherp verdeeld tussen liberalen en klerikalen. Dat roept de vraag op of zij wellicht ook op de begraafplaats politiek 'kleur bekenden' door te kiezen voor een bepaalde grafstijl. Maakten zij op de begraafplaats een soort politiek statement door in de vormgeving van hun grafmonument uit te drukken tot welke groep of 'partij' zij zichzelf rekenden? Kozen zij die tijdens hun leven bekend stonden als klerikaal eerder voor een neogotisch grafmonument, de stijl van het katholieke reveil?⁶⁴ Zeker in de stad van tijdgenoot Pierre Cuypers, de Nederlandse voorvechter en architect van de neogotiek, zou die keuze niet verbazen. En was het 'heidense en verlichte' neoclassicisme dan de gebruikelijke grafstijl voor de Roermondse liberale katholieken, zoals het dat was voor hun joodse en protestantse medeburgers?⁶⁵

Het conflict tussen klerikalen en (katholiek-)liberalen hield Roermond in de jaren 1870 stevig in zijn greep.⁶⁶ Op basis van de literatuur over dit conflict en andere bronnen kon een aantal Roermondse wier graven nog herkenbaar op de begraafplaats aanwezig zijn worden betiteld als liberaal of klerikaal. Daarop werd vastgesteld door welke stijl hun grafmonumenten zich kenmerken (zie bijlage 3). Ook de ligging van de betreffende graven ten opzichte van het centrum van de begraafplaats, de Bisschoppenkapel, werd onderzocht. Het is denkbaar dat een liberaal na zijn dood niet zo nodig in de directe nabijheid van deze kapel begraven wilde worden, en dat een klerikale dode gevoeliger was voor zo'n plek als laatste rustplaats.

Uit dit onderzoek blijkt tegen de verwachting in dat als liberaal bekend staande katholieke Roermondse iets vaker onder een neogotisch grafmonument werden begraven dan hun klerikale stadgenoten, die juist vaker rusten in een neoclassicistisch graf. Blijkbaar werd de neogotiek in Roermond door klerikalen niet gezien als de katholieke grafstijl bij uitstek. Wat voor de bouwkunst gold, deed

64 Pouls, 'Architectuur', 200-201.

65 Stöcker, *Die letzten Räume*, 229.

66 De Roermondse die rond 1870 werden getypeerd als 'liberaal' waren voor het grootste deel liberaal-katholiek, aangevuld met een kleine, niet uit Limburg afkomstige protestantse elite. Zie: H. Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw* [Maaslandse Monografieën 66] (Hilversum 2003) 52.

dat blijkbaar niet voor grafstijlen.⁶⁷ De keuze van de klerikalen week daarmee niet af van die van de Roermondse in het algemeen en het rooms-katholieke deel ervan in het bijzonder. Ook bij hen was het neoclassicisme met afstand de meest voorkomende grafstijl. Net als de andere Roermondse katholieken beschouwden de klerikalen het neoclassicisme dus niet als een ‘heidense’ of protestantse stijl. Dat is ook vastgesteld voor de begraafplaats van Spa: ‘Zelfs van notoire katholieke gezagsdragers zijn de tomben klassiek en wordt het kruis vervangen door een gesluisde urne of het ontbreekt gewoon. Dit hoeft ons ook niet te verwonderen. In Spa kwam de *beau monde* samen en was er ruimte voor andere ideeën en geloofs-uitingen’.⁶⁸ Zorgde de kleine, niet uit Limburg afkomstige protestantse elite, onmiskenbaar deel van de stedelijke *beau monde*, samen met haar liberaal-katholieke stadgenoten in het negentiende-eeuwse Roermond voor een liberale wind, die ook over de begraafplaats waaide? In tegenstelling tot hun Rijnlandse burens hoefden Roermondse niet het gevoel te hebben bestuurd te worden door een protestantse minderheid, waartegen een vorm van verzet – zoals door Stöcker verondersteld in de vorm van de keuze voor een bepaalde grafstijl – geboden was. Het negentiende-eeuwse Roermond was zo uitgesproken katholiek dat de behoefte om zich als zodanig te manifesteren op de begraafplaats ontbrak.⁶⁹

Er was evenmin een opvallend verschil in de ligging van de graven van klerikalen en liberalen ten opzichte van de Bisschoppenkapel. In de directe nabijheid van de kapel bevinden zich van beide groepen ongeveer evenveel graven. De betreffende liberalen hadden er kennelijk geen bezwaar tegen om na hun dood begraven te worden in de nabijheid van de bisschop, de grote inspirator van de klerikalen, die hen tijdens hun leven te vuur en te zwaard had bestreden. Zeer waarschijnlijk wilden óók zij juist in de nabijheid van de Bisschoppenkapel worden begraven vanwege het duidelijk statusverhogende karakter van die locatie. De grafplaatsen grenzend aan de kapel waren beperkt in aantal en in 1858 vrijwel meteen ‘uitverkocht’, hetgeen als treffend bewijs kan gelden voor de gewildheid ervan. Bovendien werden er nogal wat hogere geestelijken rond de kapel begraven, waardoor het aantal grafplaatsen voor leken op die locatie verder werd beperkt. Slechts enkelen werden direct grenzend aan de kapel voor de overleden bisschoppen begraven. Pierre Cuypers was in 1921 een van hen.

Het conflict tussen klerikalen en liberalen liet op de Roermondse dodenakker dus geen sporen na. Zij werden in gelijke mate onder een neogotisch

67 Pouls, ‘Architectuur’, 200-201.

68 Rymenams, ‘De begraafplaats van Spaloumont’, 15.

69 Zie over de nadrukkelijke katholieke van de stad onder meer Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld*; P. Nissen, ‘Jacob Hiegentlich 1907-1940. Een biografische schets’ in J. Hiegentlich, *Het zotte vleesch* (heruitgave door stichting RURA, Roermond 2007); Nissen en Van der Bruggen, *Roermond*, 381-413.

Kaart 4. De ligging van neoclassicistische en neogotische grafmonumenten op de begraafplaats. Op deze kaart is duidelijk te zien dat de directe omgeving van de Bisschoppenkapel niet kan worden beschouwd als het exclusieve terrein van één bepaalde grafstijl.

grafmonument begraven. Klerikalen zagen het neoclassicisme niet als een ‘heidense’ of protestantse stijl en werden niet vaker dan liberalen begraven in de nabijheid van de Bisschoppenkapel. De directe omgeving van deze kapel kan ook niet worden beschouwd als het exclusieve terrein van één bepaalde grafstijl (zie kaart 4). Hoewel niet vastgesteld kan worden in hoeverre de graflocatie het gevolg was van een bewuste keuze en overledenen vaak werden bijgezet in een reeds bestaand familiegraf, kan worden geconcludeerd dat de politieke dimensie, die Stöcker en Meyer-Woeller in het Rijnlandse begraven zien, in Roermond ontbrak. Bij het begraven op de Roermondse begraafplaats, dat wil zeggen bij de al dan niet bewuste keuze voor grafstijl en -locatie, speelden praktische motieven, zoals de beschikbaarheid van een geschikte locatie, een grotere rol dan religieuze en

politieke overwegingen.⁷⁰ Het is een conclusie die Stöckers veronderstelling over de neogotiek als grafstijl in het Rijnland ter discussie stelt en uitgebreid onderzoek op begraafplaatsen in dat gebied wenselijk maakt.

Sociale status en grafstijl

Elders is beschreven dat de sociale verschillen in beroeps- en inkomensstatus in de stad Roermond ook in de klassenindeling op de begraafplaats tot uiting kwamen.⁷¹ Zijn die verschillen ook in de keuze voor een bepaalde grafstijl herkenbaar? Gekeken werd naar de nog bestaande grafmonumenten uit de voor het eerdere onderzoek gekozen steekproefjaren 1880, 1895, 1913 en 1930. Komt een bepaalde grafstijl vaker voor in de ene begraafklasse dan in de andere, of vaker bij de ene beroepsklasse dan bij de andere? Om te onderzoeken of er bewust werd gekozen voor een bepaalde grafstijl, werd ‘ingezoomd’ op de grafmonumenten uit de steekproefjaren die werden opgericht in het jaar dat de begravenen in kwestie overleed. Anders gezegd: op de grafmonumenten waarvan het ‘bouwjaar’ gelijk is aan het overlijdensjaar van degene die eronder is begraven. We mogen aannemen dat er bij deze grafmonumenten sprake zou kunnen zijn geweest van een bewuste keuze voor een bepaalde grafstijl, door de begravenen zelf tijdens het leven, dan wel door diens nabestaanden, al dan niet na tijdig overleg met hun familielid. Hoewel het aantal overgebleven grafmonumenten klein is, wijst het weinige ‘fysieke materiaal’ uit de steekproefjaren niet op een verband tussen begraafklasse en beroepsgroep (als indicaties voor de positie in de sociale stratificatie) enerzijds en de keuze voor een bepaalde grafstijl anderzijds. Het spreekt vanzelf dat vooral begravenen uit de bovenste helft van de beroepshiërarchie een duurzaam grafmonument kregen, maar in 1913 en 1930 gold dit meer en meer ook voor begravenen uit wat lager geclassificeerde beroepsgroepen. Ook in deze steekproefjaren is er echter geen verband tussen grafstijl en beroepsgroep.

70 Locaties aan ‘rotondes’ of ‘rondpunten’ en langs de bredere hoofdpaden waren op negentiende-eeuwse begraafplaatsen in het algemeen zeer gewild. Zie bijvoorbeeld: Billiet, *Het funerair oeuvre van Charles Emile Janlet*, 21-22, 73, 80, 91-92, 118 en 132.

71 Zie: Maurice Heemels, ‘Een “microkosmos van de Roermondse maatschappij”? Een sociaal-historisch onderzoek naar de begravenen op de begraafplaats “Nabij Kapel in ‘t Zand” in de periode 1870-1940’, *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg / Jaarboek van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg LIV (2009)* 101-132.

Conclusie

In de periode 1870-1940 was het neoclassicisme op de Roermondse begraafplaats de overheersende grafstijl. Pas aan het einde van de onderzoeksperiode, in de tweede helft van de jaren 1930, nemen grafmonumenten met een *art deco*-karakter die rol over. Daarmee wijkt het beeld op de Roermondse begraafplaats niet af van dat op de dodenakkers in de onderhavige tijdspanne in Noordwest-Europa en aan de noordoostkust van de Verenigde Staten. Het schaarse Nederlandse en Belgische onderzoek vertoont treffende gelijkenis met de Roermondse resultaten. De neogotiek is kwantitatief in veel geringere mate op de begraafplaats aanwezig dan wellicht verwacht zou mogen worden in ‘de stad van Cuypers’. Dat neemt niet weg dat deze grafstijl op het eerste klasse-gedeelte van het katholieke deel van de begraafplaats sterk opvalt. De neogotiek valt echter ook op door afwezigheid; op het protestantse en de beide joodse gedeelten van de begraafplaats wordt zij slechts in een enkel geval aangetroffen, waardoor het vermoeden ontstaat dat deze grafstijl door niet-katholieken werd genegeerd of bewust vermeden als zijnde katholiek-kerkelijk. Dat betekent niet automatisch dat neoclassicisme voor hen een anti-keuze was.

Op het katholieke deel van de begraafplaats komen we naast het overheersende neoclassicisme een diversiteit aan grafstijlen tegen. Anders dan voor het Duitse Rijnland werd verondersteld, profileerden de Roermondse katholieken zich niet door de keuze voor een bepaalde grafstijl. Dat roept de vraag op in hoeverre de voor het Rijnland veronderstelde neogotische stijlvoorkeur van katholieken daar in de begraafpraktijk wel werd nagevolgd. Om dat vast te stellen is onderzoek op de Rijnlandse begraafplaatsen volgens de hier toegepaste methode noodzakelijk. Zolang dat niet heeft plaatsgevonden is elke uitspraak over religieuze stijlvoorkeuren van de Rijnlandse katholieken op drijfzand gebaseerd.

Ook Roermondse klerikalen en liberalen kozen tijdens en na de politieke strijd in de jaren 1870 niet voor afwijkende grafstijlen. Klerikalen werden bovendien niet vaker in de nabijheid van de Bisschoppenkapel begraven dan hun politieke tegenstanders. Religieuze en politieke motieven waren blijkbaar niet bepalend voor het uiterlijk en de locatie van een laatste rustplaats. Onderzoek naar het verband tussen de grafstijl en de sociale positie van de begravenen in de vier steekproefjaren toonde evenmin een verband. Eerder is vastgesteld dat sociale motieven wel een rol speelden bij de keuze voor een graflocatie, maar dat was blijkbaar niet het geval als het om het uiterlijk van een grafmonument ging. Sociale status kon wel worden uitgedrukt in de grootte daarvan. ‘Eeuwigdurende’ familiegraven of graven met een lange huurtermijn zorgden voor een langdurige bevestiging van

die status na de dood. ‘Opvallen’ was daarbij het sleutelwoord, een gegeven dat in de literatuur over begraafplaatsen, zeker die uit de negentiende en vroege twintigste eeuw, telkens terugkeert.⁷² Dat verklaart ook waarom een graf in de buurt van de Bisschoppenkapel in het centrum van de begraafplaats zo gewild was, ook bij liberale katholieken. In dat opzicht vormt de begraafplaats géén microkosmos van de Roermondse samenleving; nabijheid ná de dood weerspiegelt hier geen nabijheid in het leven.

Tenslotte kan worden vastgesteld dat Roermondse kunstenaars en vaklui zich op de begraafplaats niet onbetuigd lieten. Daarin komt de rol die de stad gedurende de onderzoeksperiode vervulde als centrum van (kerkelijke) kunstnijverheid duidelijk tot uiting. En daarin weerspiegelt de dodenakker weer wel het dagelijkse leven in Roermond.

72 M. Kamphuis, *De stad en de dood. Algemene begraafplaats Crooswijk, Rotterdam 1828-2000* (Rotterdam 1999) 36, 49 en 60; Ambachtsheer e.a., *Sta stil wandelaar*, 38; Sörries, *Ruhe sanft*, 177-179; Fischer, *Vom Gottesacker zum Krematorium*, 84; Denk en Ziesemer, *Der Bürgerliche Tod*, 78; Meyer-Woeller, *Grabmäler*, 49-50; Zacher, ‘Friedhofsanlagen’, 433; Macgill, *A spectacle of the respectable?*, 17-18; S. Barnard, *To prove I’m not forgot. Living and dying in a Victorian City* (Stroud 2009²) 9; M. Lassère, *Villes et cimetières en France de l’Ancien Régime à nos jours* (Parijs 1997) 281-299; De Cock, *Geschiedenis van de dood*, 314-315; H. Mytum, *Mortuary monuments and burial grounds of the historic period* (New York 2004) 49-54.

Bijlage 1 De inventarisatie van een stenen archief

De methode: beschrijven van de bestaande werkelijkheid

In de periode maart 2012 – maart 2013 werd van alle nog op de begraafplaats aanwezige grafmonumenten vastgesteld uit welk jaar ze dateren en in welke grafstijl ze zijn opgericht. Grafmonumenten die tijdens de inventarisatie incompleet waren of zodanig in verval dat er geen betrouwbare uitspraak kon worden gedaan over hun stijl, werden bij de verwerking van de resultaten buiten beschouwing gelaten, evenals grafmonumenten die ouder waren dan 1870 of jonger dan 1940. Duidelijk jongere vervangers van originele grafmonumenten, in een bewuste poging het origineel (deels) te kopiëren of het product van de ‘vrije fantasie’ van de makers ervan, ondergingen hetzelfde lot. Zo bleven er ruim 1.300 grafmonumenten over, een aantal dat groot genoeg is om de ontwikkeling van grafstijlen op de begraafplaats tussen 1870 en 1940 in kaart te kunnen brengen.

Bij de grafmonumenten werd ter bepaling van hun stijl gekeken naar de uiterlijke vormen van hun stenen of ijzeren opbouw. Op het grafmonument aangebrachte teksten speelden daarbij in mindere mate een rol. Bij grafmonumenten die niet alleen een stenen of ijzeren opbouw hadden, maar tevens een ijzeren hekwerk als omsluiting in een afwijkende grafstijl, werden beide onderdelen van het geheel voorzien van een grafstijltypering. Grafmonument en hekwerk hoeven immers niet in dezelfde stijl vormgegeven te zijn. De resultaten van deze omvangrijke grafstijl-inventarisatie werden vastgelegd in een Excelbestand en een digitale kaart van de begraafplaats.⁷³ In mei 2015 werd de digitale kaart op de begraafplaats onderworpen aan een grondige laatste controle en waar nodig gecorrigeerd.

De bronnen: relictten van een niet meer bestaande werkelijkheid

Duurzaamheid van graftekens en -monumenten

Het is zeer aannemelijk dat op een aanzienlijk deel van de graven – vooral in de begraafklassen III, ‘III onvermogen’ en IV – na begraving geen grafmonument werd geplaatst, of slechts een houten kruisje dat na verwerking verwijderd werd, zodat het graf nadien niet meer of nauwelijks nog herkenbaar was. Dat was gangbare praktijk op intensief gebruikte begraafplaatsen in steden.⁷⁴ De sporen

73 Excelbestand ‘Grafstijlen begraafplaats Nabij Kapel in ‘t Zand werkdocument versie 2’ en HTML-bestand ‘begraafplaats.htm’ (i.s.m. X-Cago Media Intelligence Solutions B.V. in Roermond).

74 S. Minis, *Als de stemmen zwijgen spreken de stenen. Gids voor de algemene begraafplaats van Maastricht (1812-*

van die praktijk waren bij de uitgevoerde inventarisatie op de derde- en vierde klassen-gedeelten van de Roermondse begraafplaats sterk herkenbaar. Van de nog bestaande grafmonumenten uit het steekproefjaar 1880 is 80 procent gelegen in de begraafklasse I. Dit gegeven bevestigt dat destijds in de begraafklassen II en III, maar met name in 'III onvermogen', weinig duurzame grafmonumenten geplaatst werden. Deze zullen vooral van hout zijn geweest en na verwerking verwijderd zijn. Het vermoeden bestaat overigens dat familieleden het graf van hun dierbare vaak zelf gedurende langere tijd op eenvoudige wijze markeerden. In de *Nieuwe Koerier* van 3 november 1891 valt bijvoorbeeld te lezen: 'Hoe heerlijk steekt hierbij het voorbeeld van die eenvoudigen van harte af die op het graf van een diepbetreurde moeder met eigen hand in witte steentjes het teken der overwinning het kruis leggen zoals men er verschillende op de kerkhoven van Roermond en Venlo kan zien'.

De cijfers met betrekking tot de nog bestaande grafmonumenten uit de steekproefjaren 1895, 1913 en 1930 lijken te wijzen op een toename van het gebruik van duurzaam materiaal (steen) voor grafmonumenten, vooral in de begraafklassen II en III. De absolute aantallen nog bestaande grafmonumenten uit die jaren zijn echter klein (1880: 6, 1895: 13, 1913: 8 en 1930: 32) en daarom kunnen aan deze cijfers geen al te stellige conclusies worden verbonden, temeer daar het hier alleen de nog bestaande graven uit de steekproefjaren betreft en niet uit alle jaren tussen 1870 en 1940.

Hoeveel graven het precies zonder grafmonument moesten stellen of slechts een houten kruisje kregen, kan op basis van de begraafregisters worden vastgesteld voor de jaren 1870 tot en met 1914, met de kanttekening dat het vermoeden bestaat dat de administratie op dit punt door de opeenvolgende doodgravers incompleet is. In de begraafregisters over de jaren 1870 tot en met 1914 zijn kolommen opgenomen waarin aangetekend kon worden of en tegen welke kosten een grafmonument op een graf geplaatst was. Deze kolommen bevatten regelmatig aantekening van in de begraafklassen II en III geplaatste grafmonumenten; plaatsing van een grafmonument in de begraafklasse I was vanzelfsprekend. Het gaat om geringe percentages van de elk jaar in deze klassen begravenen: in de jaren 1870 tot en met 1887 nooit meer dan 10 procent. Op grond van deze gegevens kan men vermoeden dat slechts een klein deel van de graven in de begraafklassen II, III, 'III onvermogen' en (vanaf 1912) IV een

2012) (Maastricht 2012) 18, 24 en 69; Schild en Janssen, *Der Aachener Ostfriedhof*, 75; Meyer-Woeller, *Grabmäler des 19. Jahrhunderts im Rheinland*, 50; Zacher, 'Friedhofsanlagen und Grabmäler', 389; *Idem*, *Düsseldorfer Friedhöfe und Grabmäler* (Düsseldorf 1982) 91; Kamphuis, *De stad en de dood*, 79-80; Kselman, *Death and the afterlife*, 184-185 en 205; Leisner e.a., *Der Hamburger Hauptfriedhof Ohlsdorf*, 49 en 93; Barnard, *To prove I'm not forgot*, 52-54; Mytum, *Mortuary monuments and burial grounds*, 58-60, 67, 74-75 en 81.

grafmonument kreeg. Uit het feit dat in de jaren 1888 tot en met 1907 slechts sporadische aantekening van de plaatsing van grafmonumenten plaatsvond, dient echter geconcludeerd te worden dat de Roermondse administratie op dit punt niet in alle jaren adequaat was. Vermoedelijk zal de doodgraver, die het begraafregister bijhield, het plaatsen van een grafmonument in de vorm van een zerk of kruis, iets dat meestal niet meteen na de begrafenis gebeurde, regelmatig zijn vergeten te noteren in het begraafregister. Vanaf 1915 is er in de begraafregisters geen kolom meer om de plaatsing van grafmonumenten aan te tekenen. Of de plaatsing nog elders werd vastgelegd kon niet worden achterhaald. Het plaatsen van houten grafkruisjes vond hoogstwaarschijnlijk plaats op kosten van de gemeente en werd, aangezien er geen inkomsten aan verbonden waren, niet aangetekend in de begraafregisters.⁷⁵ Het is dus onmogelijk om vast te stellen hoeveel Roermondse en in de periode 1870-1940 begraven zijn onder een houten grafteken (kruis) of grafmonument van duurzamer materiaal als steen of ijzer.

Een instructie voor de 'bewaarder van het kerkhof' uit 1883 stelt dat deze ieder graf moest voorzien van een doorlopend nummer dat correspondeerde met de nummering op het plan van de begraafplaats en er bovendien voor moest zorgen dat dit nummer ook aanwezig bleef. Daartoe kreeg hij van de gemeente 'palen en plaatjes'.⁷⁶ De instructie suggereert, als aanvulling op en ter bevestiging van het voorgaande, dat veel graven zonder deze palen met een nummerplaatje slechts bestaan zouden hebben uit een verhoging van zand, alleen identificeerbaar voor nabestaanden en een doodgraver met een goed geheugen. Welke graven wel een houten kruisje kregen en welke niet, blijft onduidelijk.

Geruimde en verwijderde graven

Gedurende de periode 1870-1940 werden op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' grafmonumenten verwijderd, al dan niet in combinatie met het na het verlopen van de huurtermijn 'ruimen' van de stoffelijke resten die onder het monument begraven lagen. Met 'ruimen' wordt bedoeld het uit het graf halen van stoffelijke resten om deze over te brengen naar een andere locatie zoals een knekelput of verzamelgraf, meestal op dezelfde begraafplaats. De Roermondse begraafregisters maken van ruiming hoogst zelden melding. In 1914/1915 is er echter een register aangelegd, waarin werd genoteerd welke (huur)graven in de begraafklassen II en III niet geruimd mochten worden.⁷⁷ Rechthebbenden konden

75 Mededeling door G. Rüsing, ambtelijk beheerder begraafplaatsen gemeente Roermond, 15-05-2013.

76 GAR, afdeling 1.5, inv.nr. 4165: 'Instructie voor den bewaarder van het kerkhof' (1883). Ook in 1910 is er nog altijd sprake van 'nummerpaaltjes' voor de begraafplaats. Zie: GAR, *Handelingen der gemeenteraad* 1910, 527.

77 GAR, afdeling II, inv.nr 24: 'Archief van de beheerder van de begraafplaats der gemeente Roermond

na verloop van de huurtermijn van een graf – aanvankelijk 10, later 20 jaar – deze termijn verlengen.

Uit het register blijkt dat systematisch, op basis van de chronologische volgorde van aanleg, werd bekeken van welke graven de huurtermijn verstreken was en of deze geruimd konden worden. Rechthebbenden werden door de gemeente via berichten in de *Nieuwe Koerier* ingelicht en gewezen op de mogelijkheid de huurtermijn van het graf te verlengen. De gegevens van graven waarvan de huurtermijn op een gegeven moment niet meer verlengd werd en die dus inderdaad geruimd werden, zijn in het register doorgestreept. Helaas vermeldt het bewuste register niet of het bij een ruiming om een graf met of zonder grafmonument ging, zodat er dus geen betrouwbare uitspraken kunnen worden gedaan over het aantal grafmonumenten dat tijdens de onderzoeksperiode verwijderd werd. We mogen er echter van uitgaan dat bij het opgraven van stoffelijke overschotten ook, als dat aanwezig was, het bijbehorende grafmonument weggehaald werd.

Op basis van deze bron kon met enige zekerheid worden vastgesteld in welke mate op de Roermondse begraafplaats graven werden geruimd in de begraafklassen II en III.⁷⁸ Daaruit blijkt dat dit in de periode 1870-1940 jaarlijks tussen de 0 en 23 procent van de graven betrof. Uit veertien jaren werd op een later tijdstip tussen de 10 en 20 procent van de graven geruimd. Het betreft vooral graven uit de jaren 1891 tot en met 1895 en 1905 tot en met 1914, graven waarop in lang niet alle gevallen een duurzaam grafmonument was geplaatst. Slechts van de graven uit de jaren 1892 en 1907 werd meer dan 20 procent geruimd. Op basis van deze ‘ruimingscijfers’ en het tijdens de inventarisatie in de jaren 2012 en 2013 aangetroffen bestand aan nog fysiek aanwezige grafmonumenten kan gesteld worden dat van de in de periode 1870-1940 op de begraafplaats geplaatste duurzame grafmonumenten het overgrote deel bewaard is gebleven.⁷⁹

Tussen 1957 en 1966 werd aangenomen dat de begraafplaats ‘Nabij Kapel in ‘t Zand’ binnen afzienbare tijd gesloten zou worden. Sinds 1948 was immers de nieuwe begraafplaats ‘Tussen de Bergen’ in gebruik. Ruiming zou de volgende stap zijn. In oktober 1965 besloten B&W van Roermond echter

1914-1973’, nr. 47: ‘Vergunningen tot het plaatsen van grafstenen; stukken inzake verkoop van graf-ruimten en opgravingen op de begraafplaats bij de Kapel in ‘t zand 1914-1915’. In 1910 werd door de gemeenteraad geconstateerd dat de rechten voor huurgraven vaak pas betaald werden op het moment dat de gemeente over wilde gaan tot ruiming. Waarschijnlijk is de vaststelling van dit ‘misbruik’ de reden dat de gemeentelijke controle op de betaling van begrafenisrechten in de jaren daarna geïntensiveerd werd. Zie: GAR, Handelingen der gemeenteraad 14-07-1910.

78 Vastgelegd in Excelbestand ‘Geruimde graven 1870-1940 (klassen II en III)’.

79 Zie ook: GAR, afdeling 1.5, inv.nr. 4180: ‘Algemene begraafplaats Roermond. Register aanduidende de graven welke onaangeroerd moeten worden gelaten’.

dat de oude begraafplaats niet gesloten zou worden. De jarenlange aanname dat de begraafplaats gesloten zou worden zorgde ervoor dat de heffing van begraafrechten en het onderhoud door de gemeente Roermond vanaf ongeveer 1960 in de versukkeling raakten. De gemeente beperkte zich in deze jaren tot het herstel van ‘ernstige verzakkingen c.q. beschadigingen’.⁸⁰ Graven werden niet of bij hoge uitzondering geruimd, zeker nadat de begraafplaats in oktober 2001 tot rijksmonument werd verklaard.⁸¹ Zo onderging de begraafplaats in de afgelopen 50 jaar naast het gebruikelijke verval nauwelijks uiterlijke wijzigingen en kon ze met steeds meer recht een ‘stenen archief’ worden genoemd.

80 K. van der Zwaan, ‘Uit het oog, uit het hart? Zestig jaar Roermondse “grafcultuur”’, in: M. Heemels e.a., *Den aje kirkhaof. De algemene begraafplaats ‘Nabij Kapel in ‘t Zand’ te Roermond 1785-2006* (Roermond 2008³) 65, 66 en 68.

81 *Idem*, ‘Den Aje Kirkhaof. Roermonds eerste algemene begraafplaats ‘Nabij Kapel in ‘t Zand van 1784 tot 1946’, *Spiegel van Roermond* (2010) 190.

Bijlage 2

Verklarende woordenlijst van kunsthistorische en bouwkundige begrippen⁸²

Balusterachtig: in vorm gelijkend op de ronde vaasvorm uit de Renaissance.

Vorm die vaak te zien is in spijlen van een borstwering, maar ook in de meubel- en edelsmeedkunst.

Basement- of kapiteelaanduiding: element dat basement of kapiteel van een zuil aanduidt.

Bladkapiteel: kapiteel waarvan de zijden of de ronde omtrek versierd zijn met min of meer gestileerd of naturalistisch bladwerk.

Boogsegmenten: ongeveer driehoekige of wigvormige onderdelen van objecten zoals gewelven.

Boogveld: achtervlak van een blinde boog, hoofdzakelijk echter het gedeelte dat begrensd wordt door de binnenbegrenzing van de boog en de horizontale lijn die de aanzetten verbindt. Het boogveld kan verfraaid worden door beeldhouw- werk, blinde traceringen, bakstenen vlechtingen, mozaïek en beschildering.

Drie- of vierpas: drie- of vierlob, gotisch geometrisch motief van maaswerk in venstertoppen, nissen, borstweringen, friezen, frontalen en dergelijke, gevormd naar een schema van drie of vier elkaar rakende cirkels die beschreven zijn uit de hoekpunten van een gelijkzijdige drie- of vierhoek.

Eierlijst: versieringselement in de Griekse en Romeinse architectuur, bestaande uit een bolle lijst waarop afwisselend eiervormige en pijlachtige figuren zijn aangebracht. Veelvuldig toegepast in de bouwstijlen die op de klassieke architectuur gebaseerd zijn.

Fiaal: bekroning (bovenste gedeelte) van een pinakel, een slanke beëindiging in de vorm van een spits gotisch torentje.

Filigraanwerk: het gebruik van erg dunne draden van zilver of goud binnen de edelsmeedkunst.

Gaanderij: overdekte zuilengang die aan een zijde open is.

Galvanoplasti(e)k: beeld, vervaardigd of gereproduceerd door elektrolytische metaalafscheiding op een vorm, waarna het metaalneerslag los van de vorm wordt gebruikt.

Geschubde dagkant: kant van een venster, poort, ingang of boogornament (dagkant), meestal afgeschuind of geprofileerd, met ornamenten die bedoeld zijn om dakspanen na te bootsen.

82 Zie: E. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen. Verklarend woordenboek van de westerse architectuur- en bouwhistorie* (Leiden 2005⁹).

Grotesk: versieringsmotief uit de Romeinse kunst, opnieuw toegepast door renaissancekunstenaars. Vrij gevormd speels element, samengesteld uit bladmotieven, dier- en mensfiguren.

Hogel: kenmerkend siermotief in de gotiek, oorspronkelijk knopvormig maar later zich tot omkrullend bladwerk ontplooiend. Op regelmatige afstanden geplaatst, opklimmend langs frontalen, torenspitsen en luchtbogen, in het geval van grafmonumenten langs pinakels.

Initiaaldecoratie: de vergroting en versiering van hoofdletters in middeleeuwse handschriften.

Latei: balkvormig element van hout, steen of ijzer dat een venster, ingang of andere opening van enige breedte overspant en het bovenliggende muurwerk steunt.

Lessenaardak: dak dat op de wijze van een lessenaar helt, zoals over de zijbeuk van een basiliek.

Montjoie: heilig huisje, wegkapelletje op een zuil of pijler.

Piedestal: voetstuk, verhoogde plint, postament.

Rondboogelement: element in de vorm van een halve cirkel.

Rozet: versierend concentrisch element, regelmatig om een middelpunt geschikt bladwerk, gelijkend op een roos.

Sokkelzone: het gedeelte dat als hoog voetstuk onder een zuil of standbeeld fungeert.

Stèle: grafteken, gewoonlijk vierhoekig naar boven smaller wordende pijler of plaat, afgedekt met een timpaan, vaas of plantenornament.

Tandlijst: lijst van blokjes, zoals aan Ionische kroonlijsten. Geliefd motief in de baksteenarchitectuur, gevormd door om de andere uitspringende koppen.

Timpaan: in een driehoekig fronton besloten veld.

Traceerwerk: maaswerk, in het bijzonder in de koppen van gotische vensters, nissen en muurvlakken.

Transept: dwarsschip, kruisarm.

Uitkraging: bouwdeel dat overstekend geconstrueerd is om een muurverzwaring of uitspringend gedeelte van betrekkelijk geringe massa te ondersteunen, bijvoorbeeld een hoektorentje.

Voluutvorm: spiraalvormige versiering van Ionische en Corinthische kapitelen, meestal in eenvoudiger vorm toegepast als krulomlijsting.

Wronq: profiel in de vorm van een kwartrond.

Zadeldak: dak met twee tegen elkaar geplaatste hellende schilden.

Bijlage 3

Klerikalen en liberalen: stijl en locatie van hun graven

In de jaren 1870 bereikte de strijd tussen Roermondse klerikalen en liberalen een hoogtepunt. De bij deze strijd betrokkenen vonden later grotendeels hun laatste rustplaatsen op de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand'. De graven van de meesten van hen konden worden gelokaliseerd en van de grafmonumenten – indien bewaard gebleven – kon worden vastgesteld in welke grafstijl ze gemaakt zijn. Op basis van de onderstaande bronnen kunnen de begravenen worden bestempeld als klerikaal of liberaal:

- H. Verhage, *Katholieken, Kerk en Wereld. Roermond en Helmond in de lange negentiende eeuw. Maaslandse Monografieën 66* (Hilversum 2003).
- E. Lemmens, 'Een eigenaardig kind in de Nederlandsche familie'. De politiek-staatkundige integratie van Limburg, 1839-1919', in: P. Tummers e.a. (red.), *Limburg. Een geschiedenis. Deel 3 vanaf 1800* (Maastricht 2015) 67-88.
- J. Daniëls, H. van der Bruggen en J. Tierolff, *De Roermondse Groote Sociëteit. 1804 – 2 december 2004* (Roermond 2004).
- T. Thelen, *Om de spaarcenten van de kleine man. De Roermondse Spaarbank en de evolutie van het spaarbankbedrijf 1880-1968* (Roermond 1993).
- A. van Rijswijk, 'Liberalen en klerikalen in hun strijd rond het Bisschoppelijk College te Roermond', in: *Historische opstellen over Roermond en omgeving* (Roermond 1951).
- J. de Valk, *Katholiek en liberaal te Roermond in de negentiende eeuw. Twee momentopnamen 1857/1858 – 1874/1875* (scriptie K. U. Nijmegen; 2 delen z.p. 1971).
- 'Vereeniging "De Grondwet"', in: *De Volksvriend* 24 januari 1874.

Tabel 2. Grafstijlen van begraven liberalen en klerikalen in Roermond, 1860-1926

	'Liberaal'	Grafstijl	Locatie	'Klerikaal'	Grafstijl	Locatie
01	Beerenbroek, O.	NC (1876)	+/-	Andriessens, F.	NG (1889)	-
02	Bongaerts, E.	NG (1860)	-	Baert, J.	NC (1893)	+/-
03	Bertrams, H.	NG (1881)	-	Berger, J.	NC (1926)	+/-
04	Bloemen, F.	NRE (1869)	-	Broek, E. van den	NRO (1894)	+
05	Boellaard, A.	NC (1875)	-(p)	Corsten, J.	NC (1877)	-
06	Bijl de Vroe, G.	NC (1894)	-(p)	Cuypers, P.	NG (1898)	+
07	Cornelis, M.	NRO (1870)	+	Drehmanns, H (sr)	NG (1876)	-
08	Fouquet, H.	NC (1890)	-	Gabriëls, J.	EC (1917)	-
09	Gorkum, J. van	NG (1880)	-	Leurs, I.	NC (1864)	+
10	Heijnen, J.	NRO (1885)	-	Linssen, J.	NC (1895)	-
11	Janné, A.	NC (1886)	-(v.k.)	Lucas, J.	mHK (1912)	-
12	Langenhoff, G.	NC (1922)	-	Mertz, A.	mNC (1880)	-
13	Leclercq, I.	NG (1860)	+	Nicolas, F.	mNG (1882)	-
14	Lommen, H.	mNC (1881)	-	Oor, J.	NG (1905)	-
15	Motké, T.	NG (1874)	+	Romen, F.	EC (1866)	+
16	Negri, F. de	NC (1880)	-	Smeets, H.	mNC (1881)	-
17	Olfen, F. van	NRO (1870)	+	Stoltzenberg, F.	NG (1858)	-
18	Raemaekers, J.	NC (1895)	-	Windhausen, H.	NC (1894)	-
19	Schmitz, J.	NG (1915)	-	Winkel, Th. Van de	mNC (1881)	-
20	Schoth, J.	NG (1885)	-			
21	Schreurs, C.	NG (1862)	+			
22	Strens, C.	mNC (1892)	-			
23	Sijben, H.	mNC (1921)	-			
24	Telders, J., Higly, J. en Thissen, J.	EC (1858)	+			
25	Tijssen, M.	NG (1877)	+/-			

P = protestantse gedeelte van de begraafplaats.

v.k. = 'algemene gedeelte' van de begraafplaats, ongewijd, in de volksmond 'verloare kirkhoaf'.

Een + geeft aan dat het graf in kwestie in de onmiddellijke nabijheid van de Bisschoppenkapel ligt.

Bij een - is dat niet het geval. +/- geeft aan dat het graf weliswaar in de nabijheid ligt van de Bisschoppenkapel, maar er niet aan grenst.

Tabel 3. Percentages per graflocatie en politieke kleur

	'Liberaal'	'Klerikaal'
Grafstijl NG	36% (9)	32% (6)
Grafstijl NC	44% (11)	47% (9)
Grafstijl overig	22% (5)	21% (4)
Graflocatie +	24% (6)	21% (4)
Graflocatie -	68% (17)	68% (13)
Graflocatie +/-	8% (2)	11% (2)
